

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Iskolavezető: Prof. Dr. Müller Péter egyetemi tanár

Kővári Sarolta

A ZENE EREJÉTŐL A NYELV HATALMÁIG

Nietzsche korai nyelvfelfogása

A doktori értekezés tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Weiss János egyetemi tanár

Pécs, 2018.

Tartalomjegyzék

I. A doktori értekezés tézisei.....	1
1. A disszertáció elméleti kiindulópontja, célkitűzése.....	1
2. A disszertáció felépítése.....	3
3. Következtetések.....	11
II. Prof. Dr. Ullmann Tamás opponensi véleménye.....	13
III. Dr. Czeglédi András opponensi véleménye.....	19
IV. Válasz opponenseim bírálataira.....	26
V. Szakmai önéletrajz.....	33
VI. Publikációs jegyzék.....	34

I. A doktori értekezés tézisei

1. A disszertáció elméleti kiindulópontja, célkitűzése

Nietzsche nyelvfelfogása a 20. században, különösen a francia posztstrukturalizmus hatására a Nietzsche-kutatás egyik központi témája lett. Elfogadottá vált, hogy Nietzsche metafizikai valamint ismeretelméleti kritikája nyelvfilozófiájának háttere előtt válik világossá, és hogy írásmódjának (elsősorban az *Így szólott Zarathustrában* és a *Dionüszosz-Dithürambuszokban* képviselt) költőisége is nyelvre vonatkozó gondolatai tükrében érthető meg. Nietzsche nyelvfilozófiáján belül is kiemelt érdeklődésre tartanak számot egyetemi retorika előadásai (Bázel, 1874), és *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* címet viselő rövid írás (1873), e szövegekre támaszkodva dolgozta ki ugyanis Philippe Lacoue-Labarthe *La détour* című írásában Nietzsche ún. retorikai fordulatak, illetve kerülőútjának konstrukcióját.¹ A retorikai fordulat lényege abban ragadható meg, hogy Nietzsche filozófiájában *A tragédia születése* után a zene központi kategóriájának helyébe a nyelv lép, vagyis az ebben a műben uralkodó elképzelést, mely szerint a világ lényegi sajátosságát a zene ereje képes megmutatni, ezt követően az a nyelv tanulmányozása révén nyert felismerés váltja fel, mely szerint a világ lényege mindenkor elérhetetlen a megismerő szubjektum számára. A fordulat tehát nyelvfilozófiai alapról indul ki, ám fontos ismeretelméleti és metafizikai következményekkel jár.

A retorika előadásokban és *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című írásban kifejtett gondolatok eredetiségével kapcsolatban azonban komoly kétségek merültek föl azt követően, hogy 1988-ban Anthonie Meijers és Martin Stingelin megjelentette azt a jegyzéket, melyet Nietzsche e műveinek és Gustav Gerber 1871-es, *Die Sprache als Kunst*² című munkájának egyezéseiről készítettek.³ A nagyszámú és lényegi egyezés, melyet a jegyzék világosan megmutat, a Nietzsche-kutatást nehéz helyzetbe hozta. A problémát tetézi, hogy Nietzsche forrása egy elfeledett szerző. Ez a körülmény semmiképpen sem felel meg a Nietzschéről mint eredeti gondolkodóról kialakított általános képnek, amely Nietzschének az olyan önmagáról tett kijelentéseire is támaszkodhat, mint például a következő: „Ha

¹ Vö. Philippe Lacoue-Labarthe: Der Umweg. In: Werner Hamacher (Hrsg.) *Nietzsche aus Frankreich*. Berlin – Wien, Philo, 2003. 125–163. o.

² A magyarul meg nem jelent szövegekre azok eredeti címével utalok.

³ Lásd: Anthonie Meijers, Martin Stingelin: Konkordanz zu den wörtlichen Abschriften und Übernahmen von Beispielen und Zitaten aus Gustav Gerber: *Die Sprache als Kunst* (Bromberg 1871) in Nietzsches Rhetorik-Vorlesung und in 'Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne', *Nietzsche-Studien* 17. (1988.) 350–368. o.

elmerültem a munkában, nem látni könyvet körülöttem: óvakodom, hogy bárki is megszólaljon, sőt netán gondolkodjon a közelemben. Mert az olvasás ezt jelentené.”⁴

A helyzetre különböző válaszok születtek: Ernst Behler egy tanulmányában Nietzsche eredetiségének igazolását azzal próbálja menteni, hogy a Gerbertől átvett gondolatok meglétét Nietzsche korábbi műveiben is igyekszik kimutatni, a fordulatot Nietzsche belső fejlődésének eredményeként mutatva be,⁵ mások, például Tilman Borsche, majd később Andrea Christian Bertino pedig Nietzsche gondolatait kanonikusabb szerzőkhöz (Humboldthoz, illetve Herderhez) kötik, megkérdőjelezve vagy ellényegtelenítve Gerber szerepét.⁶ Megint mások azonban elfogadják a gerberi hatást, és Nietzsche írásait ennek megfelelően elemezik⁷ – disszertációmban hozzájuk szeretnék csatlakozni.

Munkámban arra vállalkozom, hogy választ adjak azokra a kérdésekre, amelyeket a recepció Gerber hatásával kapcsolatban felvet: arra, hogy mit jelentett Gerber művének olvasása Nietzsche számára, azaz Nietzsche mely gondolatait merítette ebből az olvasmányából, és ettől nem függetlenül arra a szakirodalomban vitatott kérdésre is, hogy beszélhetünk-e retorikai fordulatról Nietzsche életművében,⁸ végül pedig arra, hogy hogyan értékelhetjük a Gerber-olvasmányok fényében Nietzsche-nek a retorika előadásokban és *Az igazságról és hazugságról*-ban nyújtott teljesítményét. Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ adhassak, szükség van arra, hogy Nietzsche már említett két szövege mellett feltárjam ezek előzményeit is: kutatásom döntően a bázeli korszak kezdetétől követi nyomon Nietzsche nyelvire vonatkozó gondolatainak alakulását a *Retorika* előadások megszületéséig, bár néhány,

⁴ Friedrich Nietzsche: *Ecce homo*, Göncöl Kiadó, Bp. 2003. 37. o. Horváth Géza fordítása.

⁵ Vö. Ernst Behler: Die Sprachtheorie des frühen Nietzsche. In Borsche, Tilman et al. (szerk.) „Centauren-Geburten”: Wissenschaft, Kunst und Philosophie beim jungen Nietzsche. Berlin, Walter de Gruyter, 1994. 99–111. o.

⁶ Vö. Tilman Borsche: Natur-Sprache. Herder – Humboldt – Nietzsche: In Borsche, Tilman et al. (Hrsg.): „Centauren-Geburten”: Wissenschaft, Kunst und Philosophie beim jungen Nietzsche. Berlin, Walter de Gruyter, 1994. 113–130. o. Andrea Christian Bertino: Sprache und Instinkt bei Herder und Nietzsche. *Nietzsche-Studien* 39. (2010) 70–99. o.

⁷ Lásd pl. Anthonie Meijers: Gustav Gerber und Friedrich Nietzsche: Zum historischen Hintergrund der Sprachphilosophischen Auffassungen des frühen Nietzsche. *Nietzsche-Studien* 17. (1988) 350–368. o., Martin Stingelin: Nietzsches Wortspiel als Reflexion auf poet(olog)ische Verfahren. *Nietzsche-Studien* 17. (1988.) 336–348. o., Glenn Most – Thomas Fries <<> Die Quellen von Nietzsches Rhetorik-Vorlesung. In: Joseph Kopperschmidt – Helmuth Schanze (Hrsg.) Nietzsche oder „Die Sprache ist Rhetorik“. München, Wilhelm Fink, 1994. 17–38. o. Anhang 251–258. o. Christof Kalb: Das „Individuelle“. Humboldt, Gerber und Nietzsche über den Zusammenhang von Sprache und Subjekt. *Nietzsche-Forschung* 7. (2000) 159–175. o. Michael Thalken: *Ein bewegliches Heer von Metaphern. Sprachkritisches Sprechen bei Friedrich Nietzsche, Gustav Gerber, Fritz Mauthner und Karl Kraus*. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1999. 68–91. o.

⁸ Vö. pl. Paul de Man: *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*. Budapest, Magvető. 2006. 139–141. o., Kulcsár Szabó Zoltán: A nyelv zenéje. Fölösleg és hiány A tragédia születésében. *Iskolakultúra* 2005/11. 105–125. o., Isztray Simon: *Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szelleméből*. Budapest, L'Harmattan. 2011. 58. o., Thomas Böning: *Metaphysik, Kunst und Sprache beim frühen Nietzsche*. Berlin, New York, Walter de Gruyter. 1988. IX-X. o., Ulrich Wergin: Vom Symbol zur Metapher? Die Sprachästhetik der Goethezeit im Spannungsfeld zwischen Schopenhauer und Nietzsche. In: Wolfgang Schirmacher (Hrsg.): *Schopenhauer, Nietzsche und die Kunst*. Wien, Passagen Verlag, 1991. 35–44. o.

a bázeli korszakot megelőző feljegyzést is érint, és olykor röviden kitekint az életműnek a *Retorika* előadások utáni szakaszára is.

Munkámban a Mazzino Montinari nevével fémjelezhető kritikai forráskutatás módszerét alkalmazom, vagyis Nietzsche valamennyi szóba kerülő írását olvasmányai felől kísérlem meg megérteni, azoknak a problémáknak a rekonstruálására törekedve, amelyek Nietzsche saját problémái lehettek.⁹ Kutatásom tehát alapvetően történeti, Nietzsche fejlődését követi nyomon, és erről az alapról próbál hozzászólni a szakirodalom, és végső soron a filozófiatörténet-írás néhány problémájához.

2. A disszertáció felépítése

Írásom három nagy fejezetre tagolódik, melyekben három kontextust vázolok fel Nietzsche aktuálisan vizsgált, nyelvfilozófiai tárgyú szövegeinek keretében: a *Nyelveredet* című fejezetben Nietzsche *Vom Ursprung der Sprache* című bázeli előadásvázlatával foglalkozom, amely 1869-es latin grammatika kurzusának bevezetőjéül szolgált. Itt a kontextust a címnek megfelelően a kor nyelveredet-elméletei jelentik. Az itt elemzett szöveg Nietzsche egyik legkorábbi hosszabb, nyelvvel foglalkozó írása, melynek a szakirodalomban éppen ezért nagy jelentőséget tulajdonítottak. Hubert Thüning azonban 1994-ben kimutatta, hogy az előadásvázlat voltaképpen jegyzet, két forrás szó szerinti, illetve csaknem szó szerinti kivonataiból tevődik össze.¹⁰ Munkám egyik eredménye, hogy a Thüning által azonosított két forrás (Theodor Benfey *Geschichte der Sprachwissenschaft...* és Eduard von Hartmann *Philosophie des Unbewussten* című művei) mellett Nietzsche egy harmadik forrását is azonosítottam: Heyman Steinthal *Geschichte der Sprachwissenschaft...* című könyvét, amelyet Nietzsche – a két másik forrástól eltérően – az előadásnak csupán egyetlen pontján használ. Összefoglalóan elmondható, hogy Nietzsche-től csak az írás felépítése, valamint egy rövid, Kant teleológiájára vonatkozó utalás, illetve az ösztön és a teleológia fogalmának összekapcsolása származik.

A *Vom Ursprung der Sprache* tehát semmiképpen sem tekinthető Nietzsche eredeti teljesítményének, ezért azt olyan dokumentumként értékeltem, amely Nietzsche ismereteit tükrözi. Kutatásaim kimutatták, hogy a korban a nyelv eredetének vizsgálata nemcsak a filozófia, hanem a nyelvtudomány és – bár kevésbé, de – a filológia terén is aktuális kérdés volt, és az egyetemi latin nyelvtan előadásokat szokás volt a nyelv eredetére vonatkozó bevezetővel kezdeni. Ennek ellenére a szöveg Nietzsche-nak a filológia és filozófia

⁹ Lásd ehhez: Mazzino Montinari: *Nietzsche lesen*. Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1982. 6. o.

¹⁰ Vö. Huber Thüning: Beiträge zur Quellenforschung. *Nietzsche-Studien*, 23. (1994) 480–488. o.

összekapcsolására tett erőfeszítései fényében is értékelhető, különösen a források használatát tekintetbe véve: Eduard von Hartmann műve a kor divatos olvasmánya volt, amelyet Nietzsche is filozófiai érdeklődése miatt vett a kezébe, bevonása a filológiai oktató munkába tehát ezen érdeklődést tükrözi. A másik két forrás, Benfey és Steinthal művei közül az előbbi nyelvtudományos, az utóbbi filológiai munka.

A tudattalan és az ösztön a kis írásban megjelenő, Hartmannra visszavezethető fogalmainak nyomába eredve azt találtam, hogy Hartmann Nietzschéhez hasonlóan járt el forrásainak tekintetében, amennyiben ő sem feltétlenül nevezte meg azokat, a nyelv ösztönből való eredeztetésének kérdésében ugyanis, bár explicite Schellingre támaszkodik, ezt nem, vagy nem kizárólag közvetlenül teszi: Heyman Steinthal is hatással lehetett rá, nem a fent említett, Nietzsche által is használt műve, hanem egy másik, kifejezetten a nyelv eredetével foglalkozó munkája által (*Der Ursprung der Sprache im Zusammenhang mit dem letzten Fragen alles Wissens*).

A *Vom Ursprung der Spraché*ban megfogalmazott gondolatok meglepő módon nem jelennek meg Nietzsche más, az előadásokkal egy időben keletkezett szövegeiben, de néhány, Hartmannra visszamenő meglátás később felbukkan az életműben: az, hogy a nyelv formai része hatást gyakorol a gondolkodásra, jóval később, *A jón és gonoszon túl*, és *A bálványok alkonya* című művekben tűnik fel újra,¹¹ az a sajátos Kant-értelmezés pedig, melynek fényében a filozófia kizárólag analitikus ítéletekből épül fel, *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*ban köszön vissza, a bokorban elrejtett, majd ott újra megtalált igazságok metaforájában.¹²

A *Zene és nyelv* című fejezetben az elemzett szövegek tágabb kontextusát a kor zenefelfogásai jelentik, melyeket Nietzsche több forrás (Wagner, Schopenhauer, Eduard von Hanslick, August Wilhelm Ambros, Franz Brendel művei) alapján jól ismert, nyelvi vizsgálatai pedig ebben az időszakban a zene mellett, a zene függvényében bontakoztak ki: a kor vitáiban ugyanis ekkoriban központi helyet foglalt el a vokális, illetve az abszolút zene elsőbbségének kérdése, és ezáltal a szöveg és a zene egymáshoz való viszonyának, jelentésteremtő erejének problémája. Ebben a keretben foglalkozik a nyelvvel Nietzsche is már egészen fiatalon, a bázeli időszakot megelőzően is, majd később, Wagnerrel való megismerkedése után a bázeli korszakban egyre intenzívebben.

¹¹ Vö. Friedrich Nietzsche: *Jón és gonoszon túl. Egy jövőbeli filozófia előjátéka*. Máriabesenyő, Gödöllő, Attraktor, 2010. Fordította Óvári Csaba. 21. o. és Friedrich Nietzsche: *A bálványok alkonya, avagy miként filozofálunk a kalapáccsal*. Attraktor, Máriabesenyő, Gödöllő, 2010. Fordította Óvári Csaba. 26. o.

¹² Vö. Friedrich Nietzsche: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. *Athenaeum* 1992/3. 3–12. o. Fordította Tatár Sándor. 9. o.

Nietzsche, miután 1868-ban Wagner hívévé, és a wagneri zenedráma propagátorává szegődik, megörökli Wagner problémáját, melyet Wagner 1854 előtti zeneelméletének és Schopenhauer filozófiájának az ötvözése jelentett. Wagner az először 1850-ben megjelent *Oper und Dramában* saját zenedrámájának elméleti megalapozására törekedve eszményképül az olyan műalkotást állította, mely az egymástól elkülönült művészeti ágakat újra egyetlen, organikus egészként foglalja magába: a szöveget és a zenét, valamint a szcenikai történet egyaránt.¹³ Az egymástól különvált, „abszolút” művészeti ágaknak, köztük a szöveg nélküli, pusztán hangszeres zenének pedig csak korlátozott kifejezőképességet tulajdonított – ezzel a vokális zene elméletének képviselőjeként lépett föl.¹⁴ Ezzel szemben Schopenhauer az abszolút zene elméletének örököseként úgy vélte, hogy a zene, méghozzá éppen a fogalom és tárgy nélküli, tisztán hangszeres zene a maga sajátos törvényszerűségeivel közvetlenül a világ magában valóját, az akaratot tükrözi vissza, a zenéhez társuló szöveg ezzel ellentétben mindig esetleges marad.¹⁵ Wagner 1854-ben vált Schopenhauer hívévé, és ettől kezdve saját korábbi elveinek összekötése a schopenhaueri zeneesztétikával problémát jelentett számára. Nietzsche korai bázeli írásai és feljegyzései ennek az egyesítési kísérletnek a jegyében válnak értelmezhetővé.

Nietzsche írásaiban ebben az időszakban általánosságban véve a zene felértékelése mellett a nyelv, különösen a fogalmi nyelv nagy fokú leértékelése figyelhető meg. Míg a zenét Schopenhauer szellemében képesnek tekinti a világ lényegének megragadására, addig úgy véli, a nyelvtől ennek lehetősége igen távol marad. Ennek ellenére *A tragédia születésében* és ennek előmunkálataiban a zene és a nyelv felfogása korántsem egységes, hanem szövegről szövegre változik, ez a változás részben Nietzsche forrásainak függvénye. Wagner művei közül Nietzsche eleinte elsősorban az *Oper und Dramára* támaszkodik egészen 1870 végéig, a *Beethoven*-tanulmány megjelenéséig, amelyben maga Wagner is megoldást nyújt a jelzett problémára, saját elveinek Schopenhauer filozófiájával való összeegyeztetésére.

Az Oper und Drama hatása nemcsak Nietzsche zene-, de nyelvfelfogására is kiterjed. A Wagner által Rousseau nyomán megfogalmazott nyelveredet-elmélet, amely szerint az első nyelv ének volt,¹⁶ rendre visszaköszön Nietzsche korai, a *Beethoven*-tanulmány megjelenését megelőző írásaiban. A zenei eredetétől elszakadt, racionális nyelv Nietzschénél zene és nyelv

¹³ Vö. pl. Richard Wagner: *Oper und Drama*. Leipzig, J. J. Weber, 1869. 12. o., 189. o. és 310–325. o.

¹⁴ Vö. pl. uo. 6. o., 25. o., 56. o., 203. o., 318-319. o.

¹⁵ Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*, Osiris, Budapest, 2002. Fordította: Tandori Ágnes és Tandori Dezső. 321. o. és 323. o.

¹⁶ Vö. Wagner: *Oper und Drama*. 204-205. o.

különválásának veszteseként jelenik meg, míg a zene, mely Wagner szerint szintén veszít a szétválással, Nietzsche-nél – Schopenhauer hatására – tökéletes marad.

Az *Oper und Drama* hatására Nietzsche a művészeteket és a nyelvet is az érzés kifejezésének képessége tekintetében vizsgálja már az 1870 elejéről származó 2[10]-es feljegyzésben,¹⁷ majd a *Das griechische Musikdrama* című nyilvános előadásban,¹⁸ és az 1870 nyarán íródott hagyatékban maradt írásban, *A dionüszoszi világnézetben*¹⁹ is. A *Das griechische Musikdramában* Nietzsche, bár a vokális és az abszolút zene összeegyeztetésére törekszik, még sok tekintetben a vokális zene elméletének hirdetője, így azáltal is, hogy a görög zene, azaz az ideális zene elveként még a ritmust fogadja el.²⁰ (A görög zenére vonatkozóan itt August Wilhelm Ambros *Geschichte der Musik* című művére támaszkodik.) A *dionüszoszi világnézetben* viszont a ritmus helyett már a harmóniát tekinti az antik zene elvének:²¹ ezzel a görög zenét a harmóniát is magába olvasztó wagneri zenedráma előképeként konstruálja meg, ám egyben jelentősen átértelmezi a kornak a zene megragadására szolgáló kategóriarendszerét, amelyben az antik zene a vokális és ritmikus zenével, a modern pedig az abszolút és harmonikus zenével esett egybe.²² Ennek a lépésnek a megtételében vélhetőleg Karl Otfried Müller *Geschichte der griechischen Literatur* című könyve lehetett a segítségére, melyben az antik fuvola sokhangúságáról olvashatott.²³

A dionüszoszi világnézet című írásban Nietzsche viszonylag tág teret szentel a nyelv témájának is, a különböző művészeti ágak és kifejezési formák hierarchiájával foglalatostkodva. Ezek értékét itt is az érzés kifejezésének képessége adja meg, ám Wagner hatása mellett Schopenhaueré is érvényesül, így a hierarchia csúcsára a zene, illetve a hang kerül. Nietzsche itt Eduard von Hartmann segítségével próbálja a wagneri érzés és a schopenhaueri akarat fogalmát közel hozni egymáshoz, ám ebben nem következetes: a zene ugyanis nem pusztán azáltal múlja felül a többi művészeti ágat, hogy tökéletesebben fejezi ki náluk az érzést, hanem azáltal is, hogy a világ egészének, lényegének és jelenségeinek

¹⁷ Vö. 2[10] In: Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Werke*, Kritische Studienausgabe in 15 Bänden, Hrsg. Giorgio Colli és Mazzino Montinari, München, Berlin, New York, Deutscher Taschenbuchverlag, Walter de Gruyter, 1999. Bd. 7. 47-48. o.

¹⁸ Vö. Friedrich Nietzsche: *Das griechische Musikdrama*. In: uő: *Sämtliche Werke* Bd. 1. 528. o.

¹⁹ Friedrich Nietzsche: *A dionüszoszi világnézet*. *Pro Philosophia Évkönyv*, 2011. 33–46.o. Fordította: Kővári Sarolta. 43. o.

²⁰ Vö. Nietzsche: *Das griechische Musikdrama*. 530. o.

²¹ Vö. Nietzsche: *A dionüszoszi világnézet*. 35. o.

²² A kategóriarendszert Carl Dahlhaus írta le. Vö. Carl Dahlhaus: *Az abszolút zene eszméje*. Typotex, Budapest, 2004. Fordította Zoltai Dénes. 50. o.

²³ Vö. Karl Otfried Müller: *Geschichte der griechischen Literatur bis auf das Zeitalter Alexanders*. Breslau, Joseph Max und Komp, 1841. 280-281. o.

kifejezésére egyaránt képes: „nem pusztán érzés-, hanem *világszimbolika* is.”²⁴ Az érzés kiemelése a világ dolgai közül ezzel értelmét veszti, a szöveg schopenhaueri és wagneri elemei nem simulnak problémátlanul egy egységes ábrázolásba.

A kifejezésmódok és művészeti ágak hierarchiájának alsó lépcsőfokán *A dionüszoszi világnézet*ben a nyelv, illetve a költészet foglal helyet. A nyelv a kis szövegben összetett entitásnak mutatkozik, amelyben a zene és a gesztus egyesül. A beszélt nyelvben így megőrződik valami a nyelv hangzó oldalából, az ezt a hangzó oldalt elvesztő, a megjegyzés aktusa által előálló fogalom, vagyis a racionális, fogalmi nyelv viszont távol marad a szövegben számára (is) kijelölt feladattól: az érzések kifejezésétől.²⁵ Ugyanakkor a fogalom elmarasztalása nem teljes: a szöveg szoros olvasata által arra jutottam, hogy a fogalomban, illetve a fogalmi nyelvben mindig megmarad a zenei potenciál, bármennyire eltávolodik is a fogalom zenei eredetétől; vagyis az olyannyira megvetett fogalom valamiképpen mégis rögzíti azokat az érzéseket, amelyek kifejezéseként eredetileg (hang és gesztus összekapcsolódása által) létrejött. Persze ez egyben azt is jelenti, hogy ezzel a fogalomban továbbra is olyasmis lesz értékelhető, ami benne *sajátosan* nem nyelvi.

Nietzsche *A dionüszoszi világnézet*ben egy meglehetősen ellentmondásos szimbólumelmélet felállítására is kísérletet tesz, amelyet részletesen elemeztem, mivel Philip Lacoue-Labarthe retorikai kerülőútra vonatkozó koncepciója szerint Nietzschénél a retorikával való foglalatosság hatására a szimbólum fogalmát a metafora fogalma váltja föl, így a kerülőút koncepcióját vizsgálva nélkülözhetetlen ezeknek a fogalmaknak a tisztázása. *A dionüszoszi világnézet*ben Nietzsche kétféleképpen használja a szimbólum fogalmát: a harmadik fejezetben még a dionüszoszi és apollóni keveredésével előállt tragikus műalkotás specifikumát próbálja megragadni általa,²⁶ a negyedik fejezetben viszont a fogalom általánossá válik: Nietzsche már valamennyi művészeti ág és kifejezésforma kapcsán szimbolizálásról beszél.²⁷ Ezzel a fogalom ellentmondások forrásává válik, valószínűleg ennek tudható be, hogy Nietzsche a szöveg következő, Cosima Wagner számára készült, *Die Geburt des tragischen Gedankens* című változatából nem csak a negyedik fejezetet, de a teljes szimbólumelméletet kihagyja.²⁸ A szimbólum-fogalom ellentmondásossága ellenére is helytálló azonban Lacoue-Labarthe megállapítása, mely szerint a szimbólum – Nietzsche

²⁴ Nietzsche: *A dionüszoszi világnézet*, 44. o. Kiemelés az eredetiben.

²⁵ Vö. uo. 45. o.

²⁶ Vö. uo. 42-43. o.

²⁷ Vö. uo. 43-46. o.

²⁸ Vö. Friedrich Nietzsche: *Die Geburt des tragischen Gedankens*. In: uő: *Sämtliche Werke* Bd. 1. 579-599. o.

későbbi metafora-fogalmától eltérően – az általa kifejezettnek „többé-kevésbé adekvát” jele,²⁹ vagyis nem hibázza el szükségszerűen a dolgok lényegét (az akaratot).

Wagner *Beethoven* című írásának megjelenésével Nietzsche a wagneri és schopenhaueri tanok összebékítésének új megoldásaival kísérletezik. Claus-Detlef Bruse szerint ez a hatás a felelős azért, hogy Nietzsche már 1870 karácsonyán elhagy bizonyos részeket *A dionüszoszi világnézet* említett, Cosima számára készült, *Die Geburt des tragischen Gedankens* című átiratából, hiszen *A dionüszoszi világnézet*ben Nietzsche azzal is próbálkozott, hogy a wagneri zenedrámát olyan műalkotásként írja le, amelyben az egymással egyesülő művészeti ágak – így a zene – kifejezőereje is megváltozik.³⁰

Zene és nyelv című fejezetem *Beethoven* hatásáról szóló alfejezetének első részében ezért azt vizsgáltam, hogyan módosulnak Nietzsche gondolatai a jegyzetfüzetekben *A dionüszoszi világnézet* megírását követően, még a *Beethoven* megjelenése előtt. Úgy tűnik, Nietzsche a jegyzetfüzetekben legalábbis foglalkozni kezdett a dráma részévé vált zene sajátosságainak kidolgozásával, ez pedig Bruse álláspontját erősíti. Másrészt az 5[80]-as feljegyzésben a szimbólum fogalma új jelentésben, a hartmanni csalkép fogalmához tapadva kerül elő,³¹ és ez arra is utalhat, hogy Nietzsche a fogalmat *A dionüszoszi világnézet*et követően, talán annak ellentmondásossága miatt, új irányban fejlesztette volna tovább. Az új, csalképhez kötődő használati módnak azonban a következő írásokban nincs közvetlen folytatása, és azzal kapcsolatban, hogy a vázlatban jelzett irány mennyire lett volna fontos Nietzschének a *Beethoven*től függetlenül, csak találgatni lehet. *A tragédia születésében* a szimbólum mindenesetre újra hasonló jelentésben szerepel, mint *A dionüszoszi világnézet* negyedik fejezetében: nem vonatkozik kizárólag valamelyik művészeti ágra vagy kifejezőmódra, és többé vagy kevésbé pontos kifejezésre lehet képes. A harmadik fejezet megoldása, a szónak a tragédia specifikumát megragadni kívánó használata eszik.

A fentiekől függetlenül is biztosan kijelenthető azonban, hogy a *Beethoven*-tanulmány megerősíti Nietzschét abban, hogy az összművészeti alkotás is az abszolút zene keretei közt értelmezendő. Ehhez azonban az összművészeti alkotás létrejöttét is egészen másként kell magyaráznia, mint ahogy *A dionüszoszi világnézet*ben hozzákezdett; az egyesülésben mindenképpen a zenének kell vezető szerepet játszania. Ezért Wagner *Beethoven*jére támaszkodva az egyesülés új koncepcióját dolgozza ki, a drámát a dionüszoszi kórus

²⁹ Vö. Philippe Lacoue-Labarthe: *Der Umweg*. 149. o. Kiemelés az eredetiben.

³⁰ Vö. Klaus-Detlef Bruse: Die griechische Tragödie als 'Gesmmkunstwerk' – Anmerkungen zu den musikalischen Reflexionen des frühen Nietzsche. *Nietzsche-Studien* 13. (1984) 171. o.

³¹ Vö. 5[80] In: Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Werke*, Bd. 7. 112. o.

víziójaként írja le. Ez a koncepció az 1870 végéről, 1871 elejéről származó feljegyzésekben bontakozik ki, és *A tragédia születésében* is ezzel találkozhatunk.³²

A tragédia születésében nyelv és zene viszonya is másképp jelenik meg, mint *A dionüszoszi világnézetben*, Nietzsche már nem foglalkozik a nyelv hangzó oldalával és ennek kifejezőerejével. Ez persze azt is jelenti, hogy nyelv és zene kapcsolatát most egyszerűbben fogja fel, mint korábban: a nyelv ily módon elveszíti összetettségét, apollóniként értelmezhető, és így kapcsolható a dionüszoszi zeneiséghez.³³ Ennek a változásnak a háttérében véleményem szerint az érzélmélet eltűnése áll: Nietzsche már nem gondolja, hogy a művészeti ágaknak az érzést kellene kifejezniük. Az érzélmélet feladása összefügg a rousseau-i–wagneri nyelvfelfogás elvetésével, amely szerint az első nyelv az érzések nyelve volt, másfelől Eduard von Hanslick hatása ismerhető fel benne.³⁴ Bár Nietzsche *A tragédia születésében* Wagner miatt igyekezett eltüntetni ennek a hatásnak a nyomait, azok így is fellelhetőek a korai fő mű szövegében.

Munkám *A nyelv retorika* című fejezetében Nietzsche elemzett szövegeinek kontextusát elsősorban Gerber már említett, *Die Sprache als Kunst* című műve, illetve a 19. századi nyelvfilozófiák, főként Humboldt nyelvfelfogása jelentik, melyek bizonyos eredményeit Gerber közvetítette Nietzsche számára. Írásomban ezt a közvetítő hatást a nyelv általánosító jellege kapcsán mutatom ki. Kutatásom azt is világossá teszi, hogy az itt vizsgált szövegekben mind Gerber, mind Nietzsche átértelmezte és saját koncepciójába illesztette az általa olvasottakat, vagyis Gerber nem elhanyagolható láncszem a két nagy gondolkodó, Humboldt és Nietzsche között, és *Az igazságról és hazugságról* létrehozásakor Nietzsche sem egyszerűen másolóként, hanem alkotóként viselkedik.

Dolgozatom e nagy fejezetét *A filozófia feladata* című rész köti össze az előzőekkel, amelyben azt vizsgálom, milyen irányba tartott Nietzsche gondolkodása *A tragédia születése* lezárása után, Gerber-olvasmányait megelőzően. Ezzel kapcsolatban arra jutottam, hogy Nietzsche *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* kiindulópontjául szolgáló ismeretelméleti kritika előzményeit már Gerbertől függetlenül is megfogalmazta, az ebben az írásban megjelenő nyelvi kritikát azonban Gerbertől vette át. Ez a nyelvi kritika az ismeretelméleti kritika elmélyítésének eszközeül szolgált számára, arra, hogy az emberi

³² Vö. pl. 7[127] in: Nietzsche: *Sämtliche Werke* Bd. 7. 191. o., Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Budapest, Európa, 1986. Fordította Kertész Imre. 70. o. és 73. o.

³³ Vö. Nietzsche: *A tragédia születése* 56–60. o.

³⁴ Lásd Carl Dahlhaus: Die doppelte Wahrheit in Wagners Ästhetik. In: uő: *Zwischen Romantik und Moderne. Vier Studien zur Musikgeschichte der späteren 19. Jahrhunderts*. München, Musikverlag Emil Katznbichler, 1974. 30-31. o., Christoph Landerer – Marc-Oliver Schuster: Nietzsches Vorstudien zur *Geburt der Tragödie* in ihrer Beziehung zur Musikästhetik Eduard von Hanslicks. *Nietzsche-Studien* 31. (2002) 126-127. o. és Landerer, Cristoph 2006. Form und Gefühl in Nietzsches Musikästhetik. *Nietzscheforschung* 13. 53–55. o.

ismeretek korlátozottságát nyelviként is megragadja. Emellett Gerber műve a nyelv művészi használatára és a filozófiai nyelvre vonatkozóan is fontos forrás volt Nietzsche számára. Azt gondolom, nem túlzás azt állítani, hogy Nietzschét Gerber munkája tette igazán érzékennyé a nyelv iránt, és reflexívvé a filozófiai nyelvhasználatra, hiszen Nietzsche ezt megelőzően önmagának és a filozófiának a nyelvhez fűződő viszonyát nem problematizálta.

*A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*ban megjelenő, a szó létrejöttét kettős metaforaalkotás eredményeként elgondoló, szintén Gerberre visszamenő elméletének lépcsőfokait mint az ismeretelméleti és a nyelvi kritika lépcsőfokait értelmezem: az idegi ingerből a kép létrejötte érzékelésünk és képzetalkotásunk korlátozottságát, a képből a hang létrejötte a nyelv erre rakódó torzításait mutatja be. Úgy vélem, Schopenhauer alapján Nietzsche ebben az írásában is elfogadta, hogy létezik a nyelvet, legalábbis a rögzített fogalmi nyelvet megelőző gondolkodás, mely a schopenhaueri intuitív ismeretnek felel meg; *Az igazságról és hazugságról*ban ez a nézet mutatkozik meg abban, hogy Nietzsche a fogalmakkal szembeállítja a szemléleti metaforákat, amelyek a fogalom általánosító erejével szemben egyediek.³⁵ Ez egyben azt jelenti, hogy *A dionüszoszi világnézet*hez hasonlóan Nietzsche itt is a fogalmat, illetve a fogalmi nyelvet marasztalja el, másféle nyelv azonban ebben az írásban ezenkívül nemigen kínálkozik, hiszen a szavak fogalommá válása Nietzsche szerint automatikusan bekövetkezik.³⁶ A fogalmak béklyóinak levetése azonban lehetséges az intuíció emberének szabad, alkotó tevékenysége – az általánosító fogalmi nyelv egyedi használata – által, fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a tevékenység sem visz közelebb az igazsághoz, és a mindent behálózó metaforákból való kilépést sem jelent.³⁷

*A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*t követően Nietzsche *Retorika* előadásait tárgyaltam, melyek nyelvfilozófiai gondolatai szintén Gerber hatását viselik magukon. *Az igazságról és hazugságról*tól eltérően ez az írás igen csekély eredetiséget mutat. *A Vom Ursprung der Spraché*hoz hasonló előadásvázlatról van szó, amely Gerber könyve mellett több, az antik retorikát tárgyaló filológiai munkára támaszkodik.³⁸ Nietzsche a *Retorikában* nem törekszik egységes elmélet megalkotására, a hagyományos és a gerberi retorikát nem ötvözi, csak egymás mellé állítja, talán ismét a filológiai és a filozófiai munkája egyesítésének jegyében.

³⁵ Vö. Nietzsche: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. 8. o.

³⁶ Vö. Uo. 6. o.

³⁷ Ez utóbbi momentumra már Hans Gerald Hödl is felhívja a figyelmet. Vö. Hans Gerald Hödl: *Nietzsches frühe Sprachkritik. Lektüren zu „Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne“* (1873). Wien, WUV-Universitätsverlag, 1997. 83-84. o.

³⁸ Vö. Glen Most – Thomas Fries <> Die Quellen von Nietzsches Rhetorik-Vorlesung.

Végül, ezeknek az elemzéseknek a lezárásaképp a metafora fogalmával foglalkoztam, még hozzá Nietzsche korábbi szimbólum-fogalmával vetve egybe azt, ismét Lacoue-Labarthe észrevételéből kiindulva, amely szerint a szimbólum fogalmát ebben az időszakban Nietzsche-nél a metaforáé váltja föl. Kutatásom eredménye szerint Lacoue-Labarthe nem téved sem a metafora szó előfordulása, sem annak jelentése tekintetében: a metafora Nietzsche-nél valóban jóval radikálisabb fogalom a szimbóluménál, és annál jóval ritkábban, és speciálisabb értelemben kerül elő az életműben. Míg a szimbólum fogalmában az látszik hangsúlyosnak, hogy valami helyett áll, amire továbbmutat, és a szimbólumok kifejezőképességének különbségei az ideális tartalomtól, az igazságtól való távolságukból fakadnak, illetve abból, hogy csak képzeteket, vagy alacsonyabb rendű képzeteket tudnak kifejezni, addig a metafora egy eleve elérhetetlen „eredetítő” való totális eltávolodás által jön létre. Ennek a folyamatnak a megragadására az „átvitel” metaforája Nietzsche számára már nem tűnik elégségesnek, ezért ugrásról beszél.³⁹ Az igazság, amire a szimbólum még utalt, vagy amit csalképként eltakarhatott, a metafora esetében eltűnik, nem viszonyítási pont többé.

3. Következtetések

Összefoglalóan elmondható, hogy Nietzsche nyelvfelfogása a retorikai kerülőút előtt sem volt teljesen egységes, és hogy ekkor is befolyásolták forrásai. Lacoue-Labarthe azon meglátása azonban, hogy ekkoriban Nietzsche önálló szövegeiben a nyelvre vonatkozó elméleti kérdésfeltevés a zeneelméletnek rendelődik alá, vagyis ennek az időszaknak a zene a központi kategóriája, míg a retorikai fordulat írásaiban a zene eltűnik, és átadja helyét a nyelv komolyabb tanulmányozásának, helytállónak mutatkozik. A változás azonban talán nem, vagy nem minden tekintetben annyira központi jelentőségű Nietzsche számára, mint azt a retorikai fordulat koncepciója állítja. Ismeretelméleti kritikája mindenesetre, úgy tűnik, megelőzi nyelvkritikájának elmélyülését.

Gerber jelentősége mindazonáltal tagadhatatlan Nietzsche számára: nem csak Nietzsche számos gondolatának volt a forrása, de érzékeny tette Nietzsche-t a filozófia nyelve, így a saját nyelve iránt. A jegyzetfüzetekben a Gerber-olvasmányokkal egy időben jelennek meg azok a feljegyzések, amelyekben Nietzsche a saját filozófiai írásmódjával kapcsolatos célkitűzéseit fogalmazza meg.⁴⁰ A Gerber-olvasmányok mellett Nietzsche Wagnertől való eltávolodásában is szerepet játszhattak, így előremutatnak az életmű későbbi, az *Emberi nagyon is emberi* megjelenésétől keltezhető szakaszára, melyben a Gerberre

³⁹ Vö. Nietzsche: *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*. 6. o.

⁴⁰ Lásd pl. 19[46] in: Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Werke*, Bd. 7. 434. o., 19[65] uo. 440. o., 19[208] uo. 482. o.

visszamenő nyelvkritika szintén jelen van,⁴¹ bár *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*hoz képest is újabb változásokon megy át.

Gerber azonban nem az egyetlen figura, aki hatást gyakorolt Nietzsche gondolkodására, és Nietzsche forrásaihoz fűződő viszonya felveti eredetiségének kérdését. Kutatásaim megmutatták, hogy a különböző szövegekben Nietzsche különböző mértékben támaszkodik a művekre, amelyekből merített, legerősebben az általam vizsgált írások közül a két előadásvázlat, a *Vom Ursprung der Sprache* és a *Retorika* függ a forrásaitól, ezek szigorúan véve nem is nevezhetők Nietzsche saját szövegeinek. A *Das griechische Musikdrama* című korai nyilvános előadásban, valamint *A dionüszoszi világnézet* és *Az igazságról és hazugságról* című hagyatékban maradt írásokban viszont már a források jóval szabadabb kezelésével találkozhatunk, ahogy számos feljegyzésben is.

Vizsgálatom egésze megerősíti a forráskutatásnak azt az eredményét, hogy Nietzschének önmagáról mint zseniális, a semmiből teremtő alkotóról adott jellemzéseit nem kell készpénznek vennünk. Ehelyett el kell fogadnunk, hogy sokat merített elődeitől és kortársaitól, sokszor az azóta elfelejtett „kicsiktől” is, és teljesítménye gyakran az átvett anyag egyéni kombinációiban, nem pedig a minden gyökértől mentes eredetiségben áll. Önjellemzései így olyan önstilizációkként mutatkoznak meg, melyekkel kora elvárásainak kívánt megfelelni.

⁴¹ Lásd pl. az első könyv 11., *A nyelv mint vélt tudomány* című aforizmáját! Friedrich Nietzsche: *Emberi, nagyon is emberi [I.] Könyv szabad szellemek számára*. Budapest, Osiris, 2008. Fordította Horváth Géza. 23-24. o.

II. Opponensi vélemény Kővári Sarolta „A zene erejétől a nyelv hatalmáig. Nietzsche korai nyelvfelfogása” című doktori értekezéséről

Kővári Sarolta doktori disszertációja látszólag korlátozott feladatra vállalkozik, amennyiben Nietzsche hatalmas életművéből csupán a nyelv kérdésére, és ez utóbbin belül is csupán a korai írásokra szűkíti a vizsgálódásait. Ez azonban csak látszat. A disszertációs módszere ugyanis az, hogy ezeknek a korai írásoknak a háttérét olyan alaposan tárja fel, hogy abból filozófiai problémák sokasága, bizonyos értelemben egy egész problémavilág bomlik ki. Ez a módszer azután lehetővé teszi a disszertációs számára, hogy az eddigi értelmezéseket áttekintve felvázolja a lehetséges értelmezői utakat és ezekhez képest egy sajátos értelmezői pozíciót foglaljon el, ami világos keretbe foglalja a szerteágazó problémákat.

Számomra nem kétséges, hogy Kővári Sarolta hatalmas munkát végzett, eszmetörténeti, filológiai és filozófiai elemzések újszerű egységét hozta létre, és ezáltal a sokszor bonyolult és nehezen megragadható nietzschei filozófiát világos fénybe állította.

Előre kijelentem, hogy véleményem szerint rendkívül magas szintű dolgozat született, ami messze menően megfelel a doktori dolgozatokkal szembeni elvárásoknak, sőt azokat sok tekintetben túl is szárnyalja. A dolgozatot a legmagasabb minősítéssel javaslom elfogadásra.

Az alábbiakban megjegyzéseket teszek és kérdéseket fogalmazok meg a dolgozattal kapcsolatban, amelyek – még ha időnként kritikai jellegűek is – nem a dolgozat értékeit vonják kétségbe. Inkább csak töprengések egy példászerű alaposan megírt Nietzsche-értelmezés kapcsán.

1. A dolgozat egyik legnagyobb erényének tartom, hogy következetesen elkerülte az ilyen „közelre fókuszáló” értelmezések egyik legnagyobb veszélyét, az életrajzi háttér felnagyítását. Kővári Sarolta az értelmezést végig filozófiai problémaként működteti, nem pedig az életrajzi háttér felől. Ezt a 4. oldal 13. lábjegyzetében egy konkrét eset kapcsán világosan meg is fogalmazza: „A szakirodalomban szintén szokás a retorikai fordulatot életrajzi elemekkel: a Wagnerrel illetve a filológiával való szakítással összekötni [...], engem azonban jelenleg jobban foglalkoztatnak a fordulat [...] nyelvfilozófiai, ismeretelméleti és metafizikai vonatkozásai.” Ez a választás a filozófiai értelmezés mellett és az életrajzi, pszichologizáló értelmezés ellen következetesen végig kíséri a dolgozatot és véleményem szerint nagyon jó döntésnek bizonyul.

2. A disszertáció egy másik „döntését” már egy kicsit problematikusabbnak tartom. Ez a lépés is szükségszerű önkorlátozásnak tűnik, de talán kevésbé igazolható, mint az előző. A disszertációs módszerének az is részét képezi, hogy a témához tartozó későbbi Nietzsche írásokat kizárja a vizsgálódás köréből. „Munkámban arra törekedtem, - írja a 15. oldalon – hogy soha ne a későbbi alapján értsem meg a korábit, hanem Nietzsche korábbi szövegeinek olvasásakor a későbbiekéről meglévő ismereteimet lehetőleg kikapcsoljam.” Ennek az eljárásnak, noha a szerző szerint is „vitatható”, kettős haszna van: egyrészt nagyobb teret enged a korai, kevésbé meghatározó írások számára. Másrészt hitelesebb képet nyerünk a fejlődésről: „úgy gondolom, az így nyert kép mégis hitelesebb, vagy ha nem is hitelesebb, talán érdekesebb képe egy fejlődésmenetnek annál, mintha a fejlődés céljait implicite már előre kijelölnék.” (15) Ezt a döntést azért érzem problematikusnak, mert ha eltekintünk attól, hogy ezeket a szövegeket maga Nietzsche írta és attól, hogy ezek a szövegek a későbbi jelentős nyelvfilozófiai megfontolások előzményeit képezik, akkor némelyik egész egyszerűen csak közepesen kidolgozott jegyzetnek, emlékeztetőnek, vagy egyetemi oktatáshoz tartozó ismertetés vázlatának tekinthető. Kant sem az Antropológiai előadások szövege miatt lett ismert gondolkodó, hanem a Kritikák megírása miatt, ez viszont visszamenőleg érdekessé tette az Antropológiai előadásokat is. Szerintem ugyanez érvényes Nietzsche hagyatékára is: a korai szövegek némelyike csak akkor érdekes, ha a későbbi fejlemények tükrében olvassuk. Ezt az összefüggést nem lehet teljesen kizárni az értelmezésből. A disszertációs maga is arra a megállapításra jut, hogy a vizsgált szövegek némelyike (a *Vom Ursprung der Sprache* és a *Retorika*) „nem is nevezhetők Nietzsche saját szövegeinek” (204), oly mértékben függenek a forrásoktól. Következésképpen semmi más nem igazolja vizsgálatukat, mint az az egyszerű tény, hogy nem más, mint az ifjú Nietzsche írta őket. Véleményem szerint tehát nem lehet teljesen eltekinteni Nietzsche későbbi írásaitól és az azokban kiérlelt gondolatoktól a korai szövegek vonatkozásában sem. Az persze más kérdés, hogy ezt technikailag hogyan lehet megoldani egy ilyen közelre fókuszáló dolgozat esetében.
3. Ugyanezzel függ össze a dolgozat két bizonytalansága: az egyik Nietzsche, a másik pedig Gerber megítéléséhez kapcsolódik. A dolgozat, számomra meghökkentő módon, vagy legalábbis tisztázatlan módon kérdőjelezi meg Nietzsche eredetiségét. Ez a probléma a bevezetéstől a befejezésig végig kíséri a szöveget, mint egy háttérdallam. Ám Kővári Sarolta, tőle szokatlan módon, ebben a kérdésben nem teljesen világos: nem tisztázza, hogy milyen értelemben beszélünk „eredetiségről”, ami azután Nietzsche esetében így vagy úgy, de megkérdőjelezhető lenne. (1) Ha a szövegek eredetiségéről van szó, akkor

nyilvánvaló, hogy némelyik korai szöveg nem eredeti, hiszen ezekben Nietzsche nagyon sok mindent átvett más szerzőktől. A Montinari-féle kritikai forráskutatás módszerével, amit Kővári Sarolta is követ (12.o.), ez megnyugtatóan igazolható. (2) Ez természetesen aláássza azt a Nietzsche későbbi írásaiban megjelenő stilizált önképet, amely szerint ő mindent önmagából merített és ezzel újíttotta meg a filozófiát. Ez az önkép természetesen nem tartható. Ha Nietzsche romantikusan felnagyított önképének eredetiség fogalmát gondoljuk „eredetiségnek”, akkor szintén azt mondhatjuk, hogy Nietzsche nem eredeti gondolkodó. (3) Ám ha eredetiségen azt értjük, hogy számos problémát ő vett észre, ő gondolt végig következetesen, ő mélyített el, hogy számos kérdés esetében az intellektuális lelkiismeret túllendítette a megszokott és biztosnak vélt megoldásokon és hogy eljutott az európai metafizikai hagyomány alapjainak megkérdőjelezéséhez, akkor aligha mondhatjuk, hogy nem eredeti gondolkodó, a szónak egy pregnáns, de az előbbiektől eltérő értelmében. Nietzsche filozófiai értelemben eredeti gondolkodó, még ha sokféle forrásból merített is és még ha néha át is vett gondolatokat a forrás megjelölése nélkül. Messze menően egyet értek Kővári Saroltával abban, hogy el kell engedni a filozófiatörténetnek azt a romantikus képét, ami szerint a filozófia története nem más, mint zseniális gondolkodók korokon átívelő, időtlen párbeszéde. Ennek ellenére szerintem itt az „eredetiség” fogalmának lehetséges aspektusait nem különítette el világosan, pedig az az egész dolgozat szempontjából hasznos lenne. Akkor például az ilyen meghökkentő félmondatok is érthetőbbek lennének: „Habár távol áll tőlem, hogy Nietzschétől minden eredetiséget elvitassak...” (12.o.) vagy: „az eredetiség nem lehet kérdéses – persze csak akkor, ha az eredetiséget Nietzschétől eltérően fogjuk fel.” (204.o.)

4. A dolgozat pozitív hozadéka kétségtelenül Gustav Gerber munkájának alapos elemzése és beemelése a Nietzsche-értelmezésbe. A forráskutatás módszere nagyon alkalmas annak megmutatására, hogy Nietzsche korai szövegei milyen nagy mértékben merítettek Gerber munkájából. Kővári Sarolta dolgozata ráirányítja a figyelmet erre az összefüggésre. Ám úgy gondolom, hogy végül is nem dönti el, milyen szerepet szán Gerbernek. Gerber bizonyos helyeken úgy tűnik fel, mint aki közvetít Humboldt és Nietzsche között (7.o.), bizonyos pontokon úgy, mint aki Nietzschével egyenlő rangú gondolkodó (11.o.), máskor úgy, mint akit méltatlanul elfeledtek (11.o.) és akit éppen ezért bizonyos értelemben újra fel kell fedezni. A dolgozat azonban nem arra vállalkozik, hogy újra felfedezze Gerber munkáit (noha ez is lehetne a disszertáció fókuszában), hanem arra, hogy bemutassa Gerber jelentőségét *Nietzsche munkái felől*. Vagyis hallgatólagosan nagyon is elfogadja annak a kánonnak az értékelését, amit a szöveg bizonyos pontjain megkérdőjelezni látszik.

Ha Nietzsche helye a kánonban megkérdőjelezhetetlen, akkor Gerber munkásságát kétségtelenül Nietzsche-höz képest kell meghatároznunk (esetleg magasabbra értékelnünk), de ha maga a kánon megkérdőjelezhető, akkor Gerbert nem kell feltétlenül Nietzsche-höz mérnünk és művének megközelítése is változhat.

5. Ezzel kapcsolatos egy további kérdés. A dolgozat egyik legérdekesebb hozadéka lehetne a forráskutatás módszerének és a filozófiatörténeti kánonnak a szembeállítás. Ezt a kérdést érinti is a disszerens a 10-11. oldalon, de nem teszi módszeres megfontolás tárgyává. A forráskutatás nyilvánvalóan egyenlősít, egy szerzőt beágyaz saját korának szellemi horizontjába, ezáltal pedig első lépésben megkérdőjelezi a kánon, mindenesetre nem a kánon egyértelműségéből indul ki. Kővári Sarolta bevallja, hogy hozzá az a nézőpont áll közelebb, ami szerint a forráskutatás egyrészt radikálisan kiegyenlítő tendenciával rendelkezik és legalábbis megkérdőjelezi az értékconszenzusokat, másrészt „képesé tesz régen elfeledett teljesítmények újrafelfedezésére” (11.o.). Úgy tűnik, ebben a szellemben egyenlősít a disszerens, hiszen Nietzsche eredetiségét óvatosan, de megkérdőjelezi, Gerber fontosságát viszont kihangsúlyozza. Felmerül a kérdés, hogy akkor mégis miért Nietzsche-ről szól a dolgozat? Kővári Sarolta fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy célja „továbbra is Nietzsche szövegeinek értelmezése” (13.o.), ám nem mondja meg, hogy miért ez a célja. Hiszen írhatna egy disszertációt Gerber munkáiról is, vagy megmutathatná, hogy mi az, amit Gerber munkáiban nem vett észre Nietzsche. Magyarán: az összehasonlítás perspektívája kiindulhatna Gerberből is, szemben a jelenlegi megoldással, ahol az összehasonlítás – az összes módszertani megfontolás ellenére – még mindig Nietzsche-ből indul ki, vagyis a kánon és Nietzsche eredetiségének hallgatólagos elfogadásából. Szerintem érdemes lenne a forráskutatás egyenlősítő perspektíváját és a kanonizált szerzők időfeletti panteonjának gondolatát, illetve a két megközelítés ellentétét részletesebben is elemezni a szöveg esetleges könyvvé formálásakor.
6. Minden eddigi megjegyzésem a dolgozat teoretikus kereteire vonatkozott. Ez főleg annak köszönhető, hogy a dolgozat konkrét elemzéseit kiválóan, informatívnak és érdekesnek tartottam. Talán egyetlen strukturális megjegyzést tennék a konkrét elemzésekkel kapcsolatban. Némi aránytalanságot vélek felfedezni a zenéről szóló szövegek és a ténylegesen a nyelvről szóló elemzések között. A középső rész mintegy 100 oldala alapvetően a zene kapcsán tárgyalja a nyelv problémáját és ez bármennyire érdekes is, inkább a zenéről szól, mint a nyelvről. Ehhez képest a tulajdonképpeni nyelvfilozófiai részek az utolsó 50 oldalon kapnak helyet. Érzésem szerint, de ez csak javaslat, érdemes lenne a zenei rész terjedelmét csökkenteni és a nyelvi rész elemzéseit bővíteni. Ezzel

kapcsolatban az a kérdés is felmerül, hogy Nietzsche korai korszakának egyetlen igazán jelentős és ráadásul publikált művét, *A tragédia születését* miért ilyen csekély terjedelemben elemzi a disszertáció (134-155.o.)? Ráadásul oly módon, hogy érdemben nem is a könyv gondolatmenetéről van szó, hanem elsősorban Eduard Hanslick gondolatainak Nietzschére tett hatásáról.

7. Nagyon rokonszenvesnek találtam a dolgozatban azt, hogy a szerző bátran kritizál tekintélyes értelmezőket, másrészt pedig azt, hogy ezt mindig szakszerű alaposággal teszi. Csak egy példát említek, bár több ilyen is van: a 121. oldalon Lacoue-Labarthe értelmezését helyesbíti az elemzett szöveghely eredeti kontextusának helyreállításával.
8. A dolgozat egy ponton elidőz Kant filozófiájának Nietzsche gondolkodására tett hatásánál, ám ezt a hatást nem vizsgálja ugyanolyan alaposággal, mint a többi, némiképp elfeledett szerzőnél. Megelégszik egy lábjegyzetbe szúrt megjegyzéssel: „Ez a momentum mindenesetre nem támasztja alá Nietzsche Kant-olvasmányainak meglétét.” (163.o./806. lábjegyzet) Ezt a kérdést talán érdemes lenne pontosabban is megvizsgálni a forráskutatás módszerével.
9. A dolgozat egyenletesen magas színvonala és elmélyültsége ellenére bizonyos kérdések egyszerűen nyitva maradnak a szövegben. A disszertáció például a 166. oldalon Nietzsche „duplacsavarjáról”, majd a 167. oldalon „duplafenekű metafizikáról” ír (a dolgozat értekező prózája sehol máshol nem alkalmaz ilyen „köznapis” kifejezéseket, mintha a szerző ezzel a megfogalmazással is el akarná távolítani magától a problémát) . „Nietzsche egy duplacsavarral teljes bizonytalanságot teremt abban a tekintetben, hogy valóban az ő saját, illúziókat bemutató, és a metafizikát általában illúzióknak tekintő metafizikája is illúzióként értendő-e, azaz hogy vonatkozik-e rá az illúziók elmélete.” (166.o.) Ez egy probléma világos és jó megfogalmazása, ezt követően azonban az ilyen módon megfogalmazott probléma elmosódik a hatástörténeti elemzések szövevényes összefüggéseiben. Majd az egész fejezetet egy enigmatikus mondat zárja le – és kezdődik egy teljesen más téma a következő fejezetben. Véleményem szerint ez pontosan egy olyan pillanata a dolgozatnak, ahol nagyon is lenne értelme a későbbi Nietzsche szövegek bevonásának és a hatástörténeti összefüggések fejtegetése után a problémátörténeti elemzésnek. Vagy ha ez mindenképpen kerülendő, akkor legalább a probléma *értelmezői* megközelítésének. Pontosan mi lenne itt a duplafenekű metafizika? És miért nem érdemel külön elemzést?
10. Hasonló módon hiányolom Kővári Sarolta értelmezői állásfoglalását egy másik kérdés kapcsán. A 174. oldalon látszólag részletkérdésként merül fel az érzés, a kép és a hang

sorrendje, ami mint tudjuk, *A nem-morálisan felfogott igazságról és hamisságról* című szövegben fontos, sőt meghatározó szerepet játszik. A dolgozat világosan bemutatja Gerber és Nietzsche megoldásainak különbségét, ám arra, hogy pontosan miben is állna Nietzsche megoldása és hogy ez a megoldás vajon filozófiai értelemben elfogadható-e, a szerző nem sok szót veszteget. „Véleményem szerint – írja Kővári Sarolta – a metaforaalkotás első szintjén nem egyszerűen az érzékelésről, hanem ennek az érzékelésnek valamilyen egyéni feldolgozásáról, egyfajta tapasztalatról, ismeretről is szó van, ami a nyelvet megelőzi.” (174.o./871.lbj.) A sorrend tehát nem csak filológiai kérdés (Gerbernél a hang megelőzi a képzetet, Nietzschénél a képzet előbb van, mint a hang, vagyis a szó), hanem itt újra értelmezésre lenne szükség: ha tetszik, annak fenomenológiai vagy tapasztalatelméleti bemutatására, hogy Nietzsche sorrendje miként modellálja a tapasztalatot. Ezek véleményem szerint olyan pontok, ahol a hatástörténeti elemzést ki kellene egészíteni konkrét értelmezéssel. A „nyelv előtti gondolkodás” (201.o.) problémája ráadásul később is felbukkan, mégpedig az összefoglalás egy hangsúlyos helyén, de a Schopenhauerre és a tudattalanra tett utaláson kívül semmit sem tudunk meg róla. Kár, ez igazán érdekes része lehetne a dolgozatnak és a nietzschei megjegyzések filozófiai értelmezésének.

Egy általános megjegyzés a végére: Úgy gondolom, hogy Kővári Saroltának nem csak magyar nyelven kellene ezt a művét megjelentetnie, hanem németül vagy angolul. Egész egyszerűen azért, mert olyan részletekbe menő és alapos elemzéseket tartalmaz, ami Magyarországon a Nietzsche kutatókon kívül aligha számíthat nagy számú olvasó közönségre. Egy világnyelven azonban utat találhatna a hasonló problémákkal küzdő értelmezőkhöz és eljuthatna a maga megfelelő közönségéhez.

A dolgozat magas minősége, elmélyült elemzései és a dolgozatban felhalmozott hatalmas munka alapján javaslom a Tisztelt Bizottságnak a dolgozat védelemre bocsájtását és a dolgozat *Summa cum laude* értékelését.

Budapest, 2018. október 22.

Ullmann Tamás
Egyetemi tanár
ELTE BTK Filozófia Intézet

III. Opponensi vélemény Kővári Sarolta *A zene erejétől a nyelv hatalmáig. Nietzsche korai nyelvelfogása* című bölcsészdoktori disszertációjáról

Kővári Sarolta hatalmas és igényes munkát végzett: kitűnő Nietzsche-disszertáció lett a végeredmény, amelyre méltán lehet büszke a szerző és a doktori iskola is. Előrebocsátanám: nem pusztán az értekezés elfogadását javallom, de erősen indítványozom, hogy a szöveg mielőbb jelenjék meg könyv formátumban is, s gyarapítsa önálló kötetként is a magyar nyelvű tudományos gondolkodást.

Az alábbiakban három dologra vállalkozom. (1) Rögtön egy módszertani exkurzussal kezdem. (2) Majd a dolgozat – olvasatomban megjelenő – tétjéről beszélek. (3) Végül volna néhány felvetésem, kiegészítésem.

*

(1) *Előzetes módszertani exkurzus.* Hazánkban – korántsem egyedülálló módon, korántsem valaminő hungarikumként, de nem is minden nemzetközi ellenpélda híján – a doktori bíráló szokványos feladatának tekinti, hogy így-úgy summázza, mi több, picit részletezze, lehetőleg azért ne nagyon-nagyon hosszsan, hogy miről is szól a doktori dolgozat. E dolgot a magam részéről szakmailag becsületes, ám olykor némileg szerencsétlen, némelykor pedig kifejezetten papírpusztító gyakorlatnak tartom; s emellett három vagy inkább négy érvem is van. Hiszen egyrészt minden valamirevaló disszertáció megteszi ezt magától, általában kétszer is, a szöveg elején és a végén, a bevezetésben, illetve az összefoglalásban. Másrészt a doktorjelöltnek a tézisfüzeteiben is röviden ismertetnie kell a lényegi állításait; elvben a szóbeli védésen is, a praxisban aztán persze az idő szorításában ettől némelykor eltekintünk. Harmadrészt mi sem jelzi jobban e gyakorlat álszentségét, mint az, hogy az opponensi bíráló felolvasásakor, ha az idő szorít – és hát mikor nem szorít az idő? –, az első, amit el szokott hagyni a bíráló is, a dolgozat tartalmi ismertetése. Negyedrészt: a két opponens külön-külön opponensi bírálata természetesen külön-külön summáz; s így nem túl szerencsés, de nem is kifejezetten ritka esetben (ha mindenki tartalmilag összegez) a doktori védés idejének jó része azzal telik el, hogy elhangzanak az összefoglalások.

Így a doktori dolgozat részletező opponensi ismertetése, Marc Augét parafrázálva, fizikai helyekre vonatkozó kifejezését szöveg helyekre alkalmazva – s életrajzi okokból

anakronisztikus, ám az nietzschei teoretikus gondolkodással és bölcséleti gyakorlattal is párbeszédbe állítható módon –, sajátos *nem-hellyé* válhat. Olyan *non-lieu*-vé, amely nélkülöz minden tényleges közös reminiscenciát, nem adja meg magát, képtelen kilépni eredeti szövegkörnyezetéből, s önálló életre szert tenni, ezért nem tudunk, képtelennek bizonyulunk hozzá tevőlegesen kötődni.

Ergo: a disszertáció tüzetes, alfejezetről alfejezetre haladó opponensi ismertetésének csak akkor van némi értelme, ha hibázik valami. Ha mondjuk a disszertációnak nincsenek lényegi súlypontjai, vagy a kifejtés során nem stimmel a dolog, stb. Egyebekben viszont fölösleges.

Mivel Kővári kolléga munkája minden érdemi tekintetben és a lehető legteljesebb mértékben megfelel a legszigorúbb elvárásoknak is, ezért kézenfekvő a szövegtömörítő-érvrekapituláló tartalmi összefoglalást zárójelbe tenni.

*

(2) *A tét.* Hogy azonban a káposzta is elfogyjon, és a kecske is éhes maradjon, álljon itt pár mondat arról, hogy az én olvasatomban lényegileg miről szól a disszertáció; hogy – kissé megkopott, ódivatú kifejezéssel élve – mi lehetne a tétje?

Nincs tiszta eredet – ez az olyannyira nietzschei gondolat, ami nélkül aligha érthető bölcséletének és hatástörténetének jókora hányada, nos, ez a gondolat magára Nietzsche-re is alkalmazandó. Elterjedt hiedelmekkel szemben Nietzsche nem „originális” a kifejezés triviális értelmében; teoretice a tiszta eredet elképzelésének egyik legfontosabb genealógus-kritikusa, praktice pedig mondjuk legemblematikusabb kijelentése valójában már ott a *Zsoltárok könyvében* (Zsolt 14, 1-2). De épp a tiszta eredet tematizálása és problematizálása, s a filológiai babramunka, Nietzsche hébe-korba jelölt és igen gyakran, sőt többnyire jelöletlen átvételeinek szemügyre vétele, rajzolja ki a saját pozíció, a saját gondolkodás lehetőségterét. Hiszen az „*eredmény így is izgalmas lesz, a szövegek bonyolult kapcsolódásai ugyanis a legtöbb esetben nem egyszerű másoló munkát, hanem Nietzsche gondolatainak összetett eredetét tárják fel; a gondolkodás tere pedig benépesül: közismert, kevésbé ismert és elfelejtett alakok sokasága tölti meg*”. (9. sk.)

Ezt a feltáró munkát végzi be Kővári Sarolta a kritikai forráskutatás módszerére épülő disszertációja Nietzsche ún. retorikai fordulata, illetve az ún. retorikai kerülőút elképzelése kapcsán. Vagyis egyfelől eklatánsan igazolja, hogy valóban beszélhetünk illetően fordulatról a

fiatal, épp' hogy bázei Nietzsche: a fordulat előtti írásokban centrális szerepet betöltő zene helyére a nyelv, még pontosabban a nyelv kritikai vizsgálata kerül. Másfelől a disszertáció révén éles megvilágításba kerül: Nietzsche – a fordulat vagy kerülőút különböző írásaiban különböző mértékben, de – szemérmetlenül, gátlástalanul, hivatkozás nélkül, hm, felhasznál. S ekképpen „önmagáról mint zseniális, önmagából alkotó szerzőről adott jellemzéseit nem kell készpénznek vennünk. Ehelyett el kell fogadnunk, hogy sokat merített elődeitől és kortársaitól, sokszor az azóta elfelejtett »kicsiktől« is, és teljesítménye gyakran az átvett anyag egyéni kombinációiban, nem pedig a minden gyökértől független eredetiségben áll.” (204.o.)

Világosan következik ebből elfelejtett vagy legalábbis peremre szorult teljesítmények és szerzők újrafelfedezése: Nietzsche nyelvelméleti és nyelvkritikai fordulata csak a Gustav Gerber-olvasmányok hatására vált azzá, amivé. S „ha feltételezzük is, hogy bizonyos elképzelésekből Gerber nélkül is levonhatott volna bizonyos következtetéseket, akkor is tény, hogy ezt Gerber nélkül nem tette meg. Remélem, hogy dolgozatom hozzájárult ennek megvilágításához.” (202.o.) Igen, hozzájárult, meggyőzően és elgondolkodtatóan.

A disszertáció ím-ígyen Nietzsche legtermékenyebb genealógiai elképzeléseinek örököse, a nietzschei narcizmus nélkül. Az eszmetörténet ekkor – egyfajta kritikai genealógiaként, és mindannak következtében, amit Kővári teljes joggal és Andreas Urs Sommer nyomán a kritikai forráskutatás radikális kiegyenlítő tendenciájának nevez – többé bizony nem bölcselő-óriások végtelen időközön és tereken átívelő párbeszéde, akik alatt csupán holmi törpesereg fecsegne (*pace* a *Második korszerűtlen elmélkedés* monumentális történetírója). S az ilyen módon felfogott eszmetörténet-írás a későbbi kanonizálódástól relatíve függetlenül vizsgálhatja a hatástörténetet a maga szövevényességében (már eltekintve attól az apróságnak korántsem nevezhető körülménytől, hogy a kiindulópontot vagy viszonyítási pontot többnyire mégiscsak a kánon jelentős darabjai képezik; erre a disszertációnak maga is utal).

*

(3) *Felvetések, kiegészítések.* Csak támogatni tudom ezt a megközelítést – a kritikai genealógiáét és a kritikai forráskutatását –, és nagy örömmel tölt el, ha fokozottan teret nyer; magam is őszinte lekötelezettje voltam-vagyok: rengeteget köszönhetek neki. Pl. Nietzsche-nek Dosztojevszkijjal történő szellemi találkozása során alaposan szemügyre vehető, ahogy Nietzsche a kamuflázstól a nagy haláláig minden szerepet eljátszik, ami csak a hatásviszony mechanizmusához és repertoárjához hozzátartozik. Olyannyira Fjodor Mihajlovics hatása alá kerül, hogy *A feljegyzések az egérlyukból* olvastakor még kizárólag a

„kicsik”, ugyanis a francia fordítók „átvezető” betoldásait is Dosztojevszkijnek érzékeli, bedolgozza a *Hajnalpír* [Morgenröte] kései előszavába, majd eltünteti a nyomokat, hogy ez Dosztojevszkij... A kritikai forráskutatás fentebb említett kiegyenlítő tendenciái természetesen magukra a forráskutatókra is vonatkoztathatóak: pl. a Nietzsche-Dosztojevszkij komparatiztika szent nevei (Sesztovtól fölfelé) között manapság nem cseng a legelőkelőbbben Jurij Davidov neve, akinek terminológiáján, nyelvhasználatán kétségtelenül nyomot hagyott a kései brezsnyevizmus. Ámde mégiscsak Davidov az, aki először hívja föl a figyelmet a nietzschei *Ördögök*-jegyzetek némely fontos jellegzetességére (s manapság nem nagyon szokás megkérdőjelezni a regény elementáris hatását a filozófusra).

(3a) Ide kapcsolnám az első fölvetésemet. Kiegyenlítő tendenciák ide, kismesterek fölfedezése oda, a megfigyelő szem, irányuljon bár figyelme saját magára, nyilván sosem része saját látómezőjének; s ez talán még inkább igaz az Elmélet ő nagy szemére; minden Elmélet szükségszerűen létrehozza a maga vakfoltját (persze kérdés, illetve nem is igazán az, hogy nélküle egyáltalán mit látnánk?). A jól bejáratott, méltán magasan jegyzett Elmélet esetünkben a *linguistic turn*; egészen pontosan a *linguistic turn* és Nietzsche – nagyon is okadatolt, alaposan megindokolható és megindokolt! – összekapcsolása. Ám a *linguistic turn* és a kritikai forráskutatás bizonyos pontokon egymásnak feszül.

„Ebben a keretben értelmezhető Anne Tebartz-van Elst következő megállapítása is: »Nietzsche abban is korszerűtlen volt, hogy a retorikus alapvető jelentőségét a filozófia számára már jóval a linguistic turn előtt felismerte és írásaiban reflektált rá [...]. Ez vezetett ahhoz, hogy Nietzsche gondolkodását sokáig nem ismerték el filozófiaként. Legjobb esetben költészetnek, 'új mítosznak' számított.« A föntiek fényében az mondhatjuk, hogy Nietzscht mint filozófiai gondolkodót éppen a linguistic turn konstruálja meg. Az írások inentől kezdve lesznek irodalmias formáikkal és nyelvükkel együtt a kutatás számára hozzáférhetővé, hiszen az új elmélet fényében ez a forma és ez a nyelv már nem jelenti a filozófiai elemzés akadályát: Nietzsche szövegei a posztstrukturalizmus elméletei alapján már egyértelműen a filozófiához, és nem »csupán« az irodalomhoz tartozóként válnak értékelhetővé.” (2.o.)

Bár a most idézetekben rengeteg igazság akad, ám, vélném, túlzó leegyszerűsítés azt állítani, hogy Nietzscht a *linguistic turn* konstruálja, alkotja meg filozófiai gondolkodóként (olyan túlzás ez, amely hozzátartozik a nyelvi fordulat fősodrának önképéhez). Persze a tágabb szövegekörnyezet árnyal: természetesen említést nyer Jaspers, Heidegger és Löwith, s ennek megfelelően felvillan a proto-egzisztencialista Nietzsche-kép, az utolsó metafizikus koncepciója stb. Azonban a hangsúly mégiscsak arra esik, hogy a nyelvi fordulat hozza létre,

alkotja meg a nem pusztán az irodalomhoz, hanem a filozófiához kapcsolódó Nietzschét, textusai inentől fogva válnak eminensen filozófiai szöveggé.

Nos, úgy gondolom, épp a kritikai forráskutatás – és általában a hatástörténeti vizsgálódás – a megmondhatója: már korábban is létezett ez a Nietzsche-kép.

Amiről – szerintem legalábbis – szó van, az a hegemonia és dominancia.

Vagyis: korábban is, már a két világháború között, sőt bizonyos mértékig már a századfordulón is létezik a nem csupán költőfilozófusként, utolsó metafizikusként stb. mentegetett Nietzsche interpretációja. William James és részint más amerikai pragmatisták már az előidőkben is Nietzschét mint morálfilozófust és genealógust tartották a leginkább elgondolkodtatónak. De még a Nietzschével szemben jó sokáig valóban meglehetősen tartózkodó ún. angolszász analitikus hagyomány sem csak a költőfilozófus, illetve a „Nietzsche, a művész” megoldásaival operál, már a XX. század első felében sem. Pl. Carnap, a híres angolszász, aki mindenképp megkerülhetetlen vonatkoztatási pontja a modern analitikus (nyelv)filozófiának, leghíresebb-leghírhedtebb munkájában egyrészt kioszt mindenkit, akit metafizikusnak tekint, másrészt kiemeli Nietzschét mint a legtehetségesebb metafizikust, s harmadrészt legalábbis Nietzschéhez kapcsolódóan viszonylag komplex módon jár el. Nem csupán azt állítja, hogy Nietzsche, szemben a botfűlű-zenész-metafizikusokkal, az „életérzés” adekvát, tehát művészi kifejezésére törekedett, amit fő művében (ejtsd: a *Zarathustrában*) maradéktalanul meg is valósított. Hanem azt is állítja, hogy Nietzsche nem-művészként is szembeállítható az értelmetlen zagyaságokat termelő metafizikai hagyománnyal: ugyanis írt néhány fontos történeti-kritikai művet.

Viszont az kétségtelen: nem csupán a retorikai fordulat (vagy a retorikai kerülőút) viszonylag későn áttörő elképzelések Nietzsche kapcsán, hanem az előző évszázad első felére domináns vagy hegemon módon tényleg jellemzőek a költőfilozófus, utolsó metafizikus, korai egzisztencialista stb. Nietzsche-értelmezései. E dominancia/hegemonia megrendült, s mindebben alighanem valóban döntő szerephez jutott a *linguistic turn* (zárójelben: s ezzel egy időben, bár javarészt mindettől függetlenül, teljességgel eltűnt, vagy az észlelhetetlenségig marginalizálódott az oeuvre legkülönbözőbb irányokból érkező dühös elutasításának filozófiai hagyománya: „Ins Nichts mit ihm!” – egykoron nem is a legortodoxabb NDK-s vélemény –, illetve a szellemi-lelki összeomlás kapcsán „The right man in the right place.”, nos, ilyesmiket manapság nem igazán szokás hangoztatni Nietzsche vonatkozásában).

Ha elfogadjuk, hogy dominancia/hegemónia változásairól van szó az értelmezéstörténetben, akkor kézenfekvő a pontosítás lehetősége is. A nyelvi fordulat nem megteremti, hanem (újra)fölfedezi és előtérbe helyezi az eminensen filozófiai szövegek szerzőjeként értelmezett Nietzschét; s így kiaknázhatóvá válnak addig peremre szorult lehetőségek.

(3b) Második megjegyzésem a disszertáció zárómondatához kötődik. A zárómondat értelmezéshez érdemes felidézni azt a rövid bekezdésnyi gondolati egységet, amelybe illeszkedik (részint ismétlés következik). „*Vizsgálatom egésze adalék a forráskutatásnak ahhoz az eredményéhez, amely szerint Nietzsche önmagáról mint zseniális, önmagából alkotó szerzőről adott jellemzéseit nem kell készpénznek vennünk. Ehelyett el kell fogadnunk, hogy sokat merített elődeitől és kortársaitól, sokszor az azóta elfelejtett »kicsiktől« is, és teljesítménye gyakran az átvett anyag egyéni kombinációiban, nem pedig a minden gyökértől független eredetiségben áll. Önjellemezései így olyan önstilizációkként mutatkoznak meg, melyekkel kora elvárásainak kívánt megfelelni.*” (204.o.) Még a megfogalmazottak hangsúlyaival is a legteljesebb mértékben egyetértek – kivéve a zárómondatot. Mert hát mi is van Nietzsche szerzői eredetiségmániája mögött? Hogy az esetek egy jelentős részében minden bizonnyal saját kora eredetiség-elvárásainak akart megfelelni, az nem kétséges.

De úgy hiszem akadhatott más mögöttes motívum is: nagyon bonyolult hatásmechanizmusok is közreműködtek abban, hogy pl. a forrásai közül kit nevesített, kit nem, és miért. Pl. kortársaknál a személyes viszonyrendszerek, melyeket esetről esetre lehetne górcső alá venni. A legkevésbé sem vitatom, hogy Nietzsche önjellemezései önstilizációk, gyakran szándékosan mulatságosnak ható önstilizációk. Ám a kései évek önstilizációi és önparódiái sokszor olyan filozófiai szatírijátéknak tűnnek, amelyek mintha a legkevésbé sem szeretnének megfelelni a korszak elvárásainak.

(3c) Végül egy formai apróság. A disszertáció impozáns mérvű és minőségű szakirodalomra támaszkodik, s példázatos szerkesztettséggű. Így pl. az összes – természetesen nem csekély számú – idézet magyarul szerepel benne, akár megjelent már magyar fordításban, akár nem; azaz a disszertációnak önmagában már a fordítói munkája is igen derekas. A könyv formátumban megjelenő szövegben a disszertációnak majd ne szerénykedjen, s rögtön az első lábjegyzetben tüntesse föl: ha idegen nyelvű kiadásra hivatkozik, akkor az idézetet saját fordításban közli.

*

Zárásképpen megismételném: Kővári Sarolta disszertációja fontos és igényes munkát végzett el. A dolgozat nyilvános vitára bocsátását és elfogadását javasolom.

Szeged, 2018. november 20.

Dr. Czeglédi András
egyetemi adjunktus
SZTE BTK, Filozófia Tanszék

IV. Válasz opponenseim bírálataira

Mindenekelőtt szeretném megköszönni mindkét opponensemnek, Czeglédi Andrásnak és Ullmann Tamásnak bírálatukat: dicséretüket, tanácsaikat és kritikájukat egyaránt. Szeretném megfogadni a tanácsukat, hogy disszertációmát könyv formájában is megjelentessem, és ha erre sor kerül, kiegészítésekre és módosításokra tett javaslataikat természetesen mindenképpen meg fogom fontolni a szöveg átalakításakor. Mivel két opponensem, bár más-más szempontból, de a dolgozat hasonló pontjaival kapcsolatban fogalmaz meg észrevételeket, bírálataikra adott válaszomat nem különítem el egymástól, hanem a témák mentén egymáshoz kapcsolom.

Dolgozatomban Nietzsche korai nyelvfelfogását a kritikai forráskutatás módszerével vizsgáltam, amelynek lényege a szövegek forrásaik felől való olvasása és értelmezése. Ennek a módszernek a kánonnal ellentétes tendenciáját, vagyis azt, hogy a forráskutatás érdeklődését a kánon csak a kezdő ponton határozza meg, az elmélyültebb vizsgálat során azonban teret nyit azóta elfelejtett szerzők teljesítményeinek elismerésére is, mindkét opponensem érinti bírálatában, ezért válaszomban először az ezzel a viszonyal kapcsolatban felmerült kérdésekre szeretnék reagálni. Bár a témáról persze én is szót ejtek dolgozatom bevezetőjében Andreas Urs Sommert követve, ahogy azt bírálóim is nyugtázzák, ugyanakkor mindketten arra hívják fel a figyelmemet, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban még számos probléma merül fel, amelyeket újra át kell gondolnom. Czeglédi András a linguistic turn által dominált kánon és a forráskutatás ellentétére mutat rá, vagyis arra, hogy a Nietzsche-értelmezések kánonja éppúgy szelektál, és ezért éppúgy hajlamos eltakarni bizonyos eredményeket, mint a filozófiai alkotók kánonja, és csak egyetérteni tudok bírálómmal abban, hogy dolgozatom bevezetőjében a Nietzsche-recepció áttekintése és a linguistic turn ebben játszott szerepének bemutatása árnyalásra szorul. Köszönöm Czeglédi Andrásnak a témához fűzött értékes kiegészítéseit!

Ullmann Tamás a kánon és a forráskutatás viszonyának kérdését a Nietzsche nyelvelméletére nagy hatást gyakorló Gustav Gerber a kánonban elfoglalt helye és Nietzsche eredetiségének problémája felől közelíti meg. Mindenekelőtt igazat adok bírálómnak abban, hogy dolgozatom alapvetően a kánon elfogadásából indul ki, és ezért állítja Nietzsche és nem Gerber filozófiáját a középpontjába. Nem vagyok biztos azonban abban, hogy ez az elfogadás valóban csak hallgatólagos, ahogy bírálóm állítja, hiszen bevezetőmben témám fontosságát a Nietzsche-recepció és a linguistic turn felől próbálom megvilágítani. A téma tehát bevallottan egy elfogadott kánon felől válik fontossá, ám ebbe a nagyon is elfogadott kánonba beleszól a

forráskutatás a kánont zavarba ejtő eredményeivel: annak felmutatásával, hogy Nietzsche, az elismert filozófus számos alkalommal vesz át gondolatokat a saját korában ismert, de nem feltétlenül nagyra értékelt, azóta elfeledett szerzőktől. Ez volt dolgozatom egyik kiinduló problémája. (A másik oldalon a forráskutatás azt mutatja meg, hogy Nietzsche elismert és kanonizált filozófiai műveket nem olvasott, habár hivatkozott rájuk; ez a helyzet pl. Spinoza esetében, erre a dolgozat 24. lábjegyzetében utalok, bővebben azonban ezzel a típusú problémával nem foglalkozom.)

Ebben az értelemben a forráskutatás valóban megkérdőjelezi a kánont, de, ahogy Andreas Urs Sommer is megállapítja, a kezdőponton mégis elfogadja azt. Ez, ahogy Czeglédi András is megjegyzi bírálatában, „nem apróság”, és ezért olyan momentum, amellyel a dolgozatban részletesebben kellett volna foglalkoznom. A forráskutatás önmagán belül egyenlősít, ez kétségtelen: a kis és a nagy szerzőket egyenrangúakként kezeli, így, ahogy a disszertációmban is írom, keretei közt Gustav Gerber Nietzschével egyenrangú gondolkodóként jelenhet meg, hiszen az összehasonlításban „Nietzsche nem nagy, zseniális, önmagából alkotó szerző, nem megkérdőjelezhetetlen tekintélyként lép elő, és Gerber sem valamilyen távolba vesző lánc esetleges és elhanyagolható eleme; a két gondolkodó közül éppen az elismert tanul (vesz át, sőt, esetenként másol) az elfeledettől.” (15. o.) Ugyanakkor a saját határain túl a forráskutatás nem rendezi át a kánont, erre utalok a dolgozatomban a *Handbuch Rhetorik und Philosophie* című mű példájával, amelyben „ismét Nietzsche került a retorika és filozófia metszetében jelentőset alkotók kánonjába, míg Gustav Gerber, akinek Nietzsche ezen a téren sokat köszönhet, és aki ebben a témában maga is jelentőset alkotott, csak a Nietzsche-fejezet egy rövid lábjegyzetében kap helyet.” (Uo.) A Sommer által leírt radikálisan egyenlősítő tendencia tehát nem annyira radikális – ezt az összefüggést részletesebben kellett volna bemutatnom, köszönöm opponenseimnek, hogy erre rávilágítottak. Mindenképpen megszívlelendőnek tartom Ullmann Tamás tanácsát, hogy a forráskutatás és a kánon megközelítéséből adódó ellentéteket a szöveg könyvvé formálásakor részletesebben elemezzem.

A kánon és a forráskutatás viszonyához kapcsolódóan veti fel Ullmann Tamás azt a problémát is, hogy Gerber dolgozatomban betöltött szerepe nem tisztázott: hol közvetítőként, hol méltatlanul elfeledett szerzőként, hol Nietzschével egyenrangú gondolkodóként utalok rá. Ez a probléma a bírálat szerint írásom bevezetőjében jelentkezik, a kánon felől tekintve. Szeretném leszögezni, hogy disszertációm egyéb helyein Gerbert, illetve művét, a *Die Sprache als Kunst* Nietzsche forrásaként kezelem – ez a forrás bizonyos gondolatokat közvetít Humboldtól Nietzsche felé, de dolgozatomban ezzel kapcsolatban éppen azt akartam

hangsúlyozni, hogy Gerbert nem lehet egyszerű közvetítőnek tekinteni, mivel maga is rajta hagyja keze nyomát az átvett anyagon – mint ahogy minden szerző, aki nem pusztán másol. Bevezetőmben hangsúlyozom is, hogy Gerber Humboldt gondolatait „autonóm gondolkodóként”, azaz értelmezve és átértelmezve adja át Nietzsche számára (7. o.), és dolgozatom *A nyelv retorika* című fejezetében Nietzsche és Gerber viszonyát elemezve igyekeztem azt is megmutatni, hogyan módosítja Gerber a Humboldtól átvett anyagot (például felborítja a Humboldt-nál meglévő egyensúlyt a nyelv individuális és általános jellege közt, amelynek következtében Nietzsche-nél a nyelv már olyan hatalomként jelenik meg, amely elmosza az egyéni érzékelés különbségeit vö. 176–180. o.), és véleményem szerint láthatóvá tettem azt is, hogy Gerbernek nem minden gondolata származik Humboldtól (így nem tőle származik a nyelv tropikus keletkezésének Nietzsche-re nagy hatást gyakorló elmélete sem), összességében tehát érzésem szerint megmutattam, hogy Gerber hatása nem merül ki a *puszta* közvetítésben, ezt azonban talán hangsúlyosabbá kellett volna tennem.

Azt, hogy Gerber Nietzsche-vel egyenrangú szerző lenne, csupán a forráskutatás határain belül állítottam (11. o.), bár bírálóm-nak igaza van abban, hogy felvetem, ennek az értékelésnek a forráskutatás határain túl is meg kellene jelennie, ezt azonban Sommernek a forráskutatás radikálisan egyenlősítő tendenciájára vonatkozó elméletére reagálva, részben tehát ennek az elméletnek a kritikájaként teszem – kritikájaként annyiban, hogy felmutatom annak korlátját, jöhet ez a kritika dolgozatomban csak jelzésszerű (10–11. o.). Opponensem azonban jól látja, hogy fontosnak tartom/tartanám Gerber munkájának elismerését. Ezt az elismerést sokszor a szűkebb Nietzsche-kutatás területén, vagyis Nietzsche felől tekintve is hiányolom, így a már említett *Handbuch Rhetorik und Philosophie* című összeállításban is. De az elismerésnek nem feltétlenül a kánonba való beemeléssel kellene megtörténnie, ahogy a *Handbuch Rhetorik und Philosophie* kapcsán sugallom, inkább egy olyan felfogásának térnyerésével, amely a filozófia történetét nem a zsenik idők feletti párbeszédésként meséli el, hanem a „kicsik”-nek is teret biztosít – ez azonban olyan pont, amelynek kapcsán opponenseim és köztem nem volt vita. Mindenesetre fontosnak tartom, hogy Ullmann Tamás véleménye alapján Gerber dolgozatomban játszott szerepét is újra átgondoljam, és pontosítsam.

A másik téma, melyet Ullmann Tamás a kánon és a forráskutatás kapcsán kiemel, a Nietzsche eredetiségére irányuló kérdésfeltevés. Ez a forráskutatásban általában véve visszatérő és megoldatlan probléma. Szerettem volna a megoldásához hozzájárulni, de kutatásom jellegénél fogva ezt csak az általam vizsgált szövegek kapcsán, tehát korlátozott mértékben tudtam megtenni: kutatásom megerősítette, hogy a vizsgált szövegek közül

Nietzsche előadásvázlatai (*Vom Ursprung der Sprache, Retorika*) csekély eredetiséget mutatnak, Nietzsche más írásaiban (*A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról, A dionüszoszi világnézet, Das griechische Musikdrama*) viszont a források szabad, kreatív használatával találkoztam, és ezt Nietzsche eredetiségének bizonyítékaként értékeltem. Ezért ebben a tárgyban a dolgozatom konklúziója az volt, hogy „az eredetiség kérdéséről [...] a források felhasználásának módja dönt.” (204. o.) Mindez persze az eredetiségfogalomnak egy másféle felfogását jelenti, mint amelyet Nietzsche magáénak vallott, erre utalok azzal a félmondattal, amelyet opponensem is idéz: „az eredetiség [Nietzsche eredetisége] nem lehet kérdéses – persze csak akkor, ha az eredetiséget Nietzsche-től eltérően fogjuk fel.” (204. o.) Ez visszautalás disszertációm bevezetőjére, ahol a Nietzsche eredetiségére vonatkozó kérdést Nietzsche saját önmeghatározásai, önstilizációi felől is fölvetem, hiszen ezekhez hozzá tartozik az olvasás haszontalanságának hangoztatása, az olvasás szembeállítás az önálló gondolkodással (6. o.), és ezzel egy olyan eredetiségkép képviselője, amely azt mintegy a semmiből való teremtéssel azonosítja. Abban azonban igaza van opponensemnek, hogy ez az összefüggés részletesebb kifejtésre szorulna, mint ahogy abban is, hogy ezt érdemes lenne azzal kezdenem, hogy elkülönítem egymástól az eredetiség fogalmának különböző jelentésaspektusait. Külön köszönöm opponensemnek, hogy ehhez bírálatában támponokat nyújtott! Az általa felállított tipológia értelmében azt kell mondanom, hogy dolgozatomban elsősorban Nietzsche *szövegeinek* eredetiségével foglalkoztam, és innen még egy további lépés lenne Nietzsche eredetiségének tárgyalása (vagy inkább több lépés, hiszen ezt a kérdést az életmű tágabb összefüggésében lehetne csak kielégítően megválaszolni). Másfelől szeretnék rámutatni arra, hogy Nietzsche eredetisége a kutatás számára nem csak a korai szövegek tekintetében probléma, hiszen jelöletlen átvételei az egész életművet átszövik (így például Wagner-kritikáiban erősen támaszkodik Eduard Hanslick munkáira, nyelvkritikájának egyik fontos forrása pedig később Georg Christoph Lichtenberg stb.), és hogy az opponensem által az eredetiség harmadik típusának jellemzőjeként leírt állítás, miszerint „számos problémát ő [Nietzsche] vett észre” sok esetben – így a Gerbertől átvett nyelvfilozófiai gondolatok esetében is – megkérdőjelezhető. Habár itt már valóban az eredet végtelenbe vezető kutatásáról van szó, amelyre munkám kapcsán Czeglédi András is utal. Emellett Ullmann Tamásnak azzal a meglátásával, hogy az eredetiség a problémák elmélyítését, következetes végiggondolását is jelenti, messzemenően egyetértek.

Ide kapcsolnám Czeglédi András másik kritikai megjegyzését is, mely szerint Nietzsche önstilizációiban csak részben játszanak szerepet korának eredetiség-elvárásai, részben azonban forrásainak elhallgatásaiban vagy adott esetben éppen azok

megnevezéseiben ennél bonyolultabb okok játszanak közre. Ezt a megjegyzést ismét csak megköszönni tudom. Számomra egyértelműnek tűnt, hogy az általam vizsgált szövegekben a források elhallgatása mögött az eredetiség igénye húzódik meg, bár például Eduard Hanslick esetében dolgozatomban is felsejlik egy másik ok: Nietzsche személyes viszonya Wagnerhez, és a neki való megfelelés vágya, valamint a Wagner és Hanslick közti ellentét. Igaz, ez az együttállás nem csupán Hanslick nevének említetlenül hagyását eredményezi *A tragédia születésében*, de ez felelős azért is, hogy Nietzsche igyekszik a korai fő műben a hanslicki hatást lehetőleg felismerhetetlenné tenni. A disszertációm záró mondatában megfogalmazott vélemény ezzel együtt elhamarkodott általánosításnak tűnik, amely árnyalásra szorul.

Ullmann Tamás a Gerber szerepének bizonytalansága és Nietzsche eredetiségének megítélése kapcsán megfogalmazott kritikáját összefüggésbe hozza egy átfogó, a dolgozat egészét érintő kifogással is, amelyre mindenképpen szeretnék reagálni. Ez a kifogás, amely többször is visszatér a bírálataiban, arra az általam választott módszertani eljárásra vonatkozik, hogy vizsgálatomat olyannyira Nietzsche életművének korai szakaszára korlátozom, hogy későbbi, a témával kapcsolatos írásait kizárom a vizsgálódásom tárgyköréből. Oponensem ezt a korlátozást azért tartja problematikusnak, mert az életmű e korai szakaszának gyakran kidolgozatlan szövegei éppen Nietzsche későbbi nyelvfilozófiai megfontolásainak tükrében, illetve Nietzsche más, elismert szövegei és az életmű egésze felől válnak érdekessé. Nem vitatom, hogy az általam vizsgált szövegek nagy részére valóban a nietzschei életmű tágabb kontextusa irányítja rá a figyelmet, de ez szerintem nem jelent egyet azzal, hogy a szövegek csak az életmű egészére tekintettel, vagy az életmű érettebb darabjai felől értelmezhetőek. Az általam választott eljárás lényege, hogy lépésről lépésre, vagyis szövegről szövegre próbálom rekonstruálni Nietzsche nyelvre vonatkozó gondolatainak alakulását, és ebben az aprólékos előrehaladásban a későbbi írások nem adhatnak válaszokat a korábbiak kérdéseire. Egyszerűen fogalmazva egy-egy szöveg kapcsán az érdekelt, mi az, amit Nietzsche az adott pillanatban tudott és gondolt a vizsgálatom számára releváns kérdésekről, és ezt a későbbi írások nem mondhatják meg, azokhoz csak a vizsgálat egy következő pontján lehet elérni, adott esetben a két szöveg közé eső más, releváns írások, feljegyzések vizsgálatával, melyeknek így együtt kell kirajzolniuk a gondolatok változásának valamilyen ívét.

Az ilyen átmenetek kidolgozása híján Nietzsche életművének későbbi darabjai számomra csak utalásszerűen jöhettek számításba, mint a megkezdett, ám félbemaradt történet folytatásának távoli felvillanásai. Ilyen utalások fel is lelhetőek a dolgozatomban pl. a *Metafora* című szakaszban, ahol azt vizsgálom, milyen értelemben kerül elő a metafora szó Nietzschénél a nyelvi fordulatot követően (197–198. o.), vagy a *Nyelveredet* című nagy

fejezet végén, ahol idézem *A jón és gonoszon túl* és *A bálványok alkonya* híres, a grammatika gondolkodást meghatározó szöveghelyeit (41. o.), vagy írásom zárlatában, ahol arra is vetek egy pillantást, hogy hogyan élnek tovább Nietzsche-nek *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* című írásban megfogalmazott gondolatai *Az emberi nagyon is emberiben*. Vagyis egyetértek bírálómmal: Nietzsche életművének későbbi szakaszai nem hagyhatóak teljesen figyelmen kívül a korai életmű értelmezésében, ez még önkorlátozó vizsgálatomnak sem sikerült egészen. Mindössze arról van szó, hogy nem az életmű érett szakasza határozza meg a korai írások elemzéseit.

Úgy gondolom, hogy munkám eredményei igazolják aprólékos, a gondolatok fejlődésére fókuszáló eljárásomat, így például ennek köszönhetően vált láthatóvá, hogy Nietzsche a *Vom Ursprung der Sprache* című előadásvázlatában megmutatkozó nyelvfilozófiai ismereteit mennyire kevésbé mozgósította a bázeli időszak kezdeti szakaszának más, a nyelvre is reflektáló szövegeiben, és hogy maga *A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról* is milyen kevésbé épít az előadásvázlatra. De ugyanígy az aprólékos előrehaladás tette lehetővé a Nietzsche által használt fogalmak pontosabb megértését is, például annak megmutatását, hogy Nietzsche *A tragédia születésében* még *nem A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról*hoz hasonló értelemben használja a metafora fogalmát (194. o.). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az általam is tárgyalt szövegeknek az életmű tágabb kontextusában történő elemzése ne kecsesítene éppen ilyen jó, vagy talán jobb eredményekkel is, abban azonban nem vagyok biztos, hogy a kétféle megközelítést egyetlen dolgozatban kellene érvényesíteni.

Ezen a ponton szeretnék reagálni opponensem egy másik, a dolgozat egészét érintő megjegyzésére is, mely a disszertációm fejezeteinek az aránytalanságát firtatja. Ez az aránytalanság ugyanis egyenes következménye az általam választott aprólékos, szövegről szövegre haladó módszernek. A *Zene és nyelv* című fejezet a többinél hosszabbra nyúlt terjedelme, ahogy dolgozatomban bevezetőjében is megjegyzem (14. o.), elsősorban abból adódik, hogy benne viszonylag sok szöveget elemzek, míg a két másik fejezetben jóval kevesebbet. Ennek ellenére megfontolandónak tartom opponensemnek a harmadik fejezet bővítésére tett javaslatát, hiszen az ebben a fejezetben szereplő írások kétségtelenül igen jelentősek Nietzsche korai nyelvelfogásának tárgyalásában.

Abban is igazat adok opponensemnek, hogy dolgozatomban *A tragédia születéséről* szóló része is kiegészíthető lenne még, bár megjegyzem, hogy itt ugyanúgy nem a mű gondolatmenetének elemzését tekintetem céloknak, ahogy más írások esetében sem, csupán a mű nyelvelfogását igyekeztem feltárni, amely ráadásul kevésbé tűnt érdekesnek és

összetettnek, mint a némelyik hagyatékban maradt írásban megmutatkozó. Hanslick hatásának tárgyalása pedig azért tűnt fontosnak itt, mert Nietzsche meglátásom szerint erre a hatásra fordul el végképp a rousseau-i–wagneri nyelvelmélettől, azaz zene és nyelv közös eredetének állításától. Amennyiben azonban figyelembe vesszük, hogy Nietzsche *A tragédia születésében* a „szót” (vagyis a nyelvet) egyszerűen az apollóni kép oldalára utalja, mellyel köztudottan a dionüszoszi zene áll szemben, valamint azt, hogy a mű 16. fejezetében a dionüszoszi és az apollóni erők a tragédiát meghatározó egyesülésének problematikáját a zene képhez és fogalomhoz fűződő viszonyának problematikájával (Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Budapest, Európa, 1986. 131. o.) ekvivalensként írja le, azt mondhatjuk, hogy a nyelv/fogalom elmélete valóban központi helyet foglal el *A tragédia születésében*, és elemzése nem választható el a mű egyik legfontosabb gondolati szálától (a dionüszoszi és az apollóni ellentététől), bírálóm igénye tehát jogos, a vizsgálatnak végig kellene követnie a mű gondolatmenetét – legalább ezen a szálon. Kérdés persze, hogy a fogalom és a kép ilyen azonosítása mellett mennyi tér marad a nyelvnek, és így ezt a szálát követve a nyelv vizsgálatának, hiszen az apollóni fogalmában a képiesség dominál. Igaz, ez az összefüggés már önmagában is érdekes, érintem is a dolgozatban, de talán valóban érdemes lenne *A tragédia születése* gondolatmenetét követve elmélyültebben is foglalkozni vele.

Ullmann Tamás még meg nem válaszolt kritikai megjegyzéseit csak megköszönni szeretném. Különösen az utolsót, melyben, úgy érzem, valóban a dolgozat egy fontos hiányosságára tapintott rá: Nietzsche nyelveredet modelljében az érzés – kép – hang sorrendje valóban nem mellékes kérdés, és dolgozatomban további értelmezésre szorulna. Emellett bírálómnak igaza van abban is, hogy a metafizika *A tragédia születésében* megjelenő problémája is alaposabb elemzést érdemelne. Ezekon a pontokon mindenképpen szeretném majd munkámat kiegészíteni a könyvvé való átdolgozáskor. Mérlegelni fogom azt is, hogy disszertációm mennyiben egészíthető ki a Kant filozófiájának Nietzsche gondolkodására tett hatását illető vizsgálattal, bár elképzelhetőnek tartom, hogy ez a vizsgálat már egy másik írás témája lehetne.

Végezetül szeretném még egyszer megköszönni bírálóim munkáját, értő kritikáját!

Pécs, 2018. 11. 24.

Kővári Sarolta

V. Szakmai önéletrajz

Tanulmányok

- 2018 tavasz– Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt
- 2007–2010. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Doktori Iskola ösztöndíjas, nappali tagozatos hallgató
- 2001–2007. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, kulturális antropológia specializáció
- 2001–2007. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, filozófia szak – Oklevél: filozófia szakos előadó
- 1999–2007. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, színház specializáció
- 1998–2007. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, magyar szak – Oklevél: nyelv és irodalom szakos bölcsész és középiskolai tanár
- 1994–1998. Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum), Sopron; érettségi

Külföldi tapasztalatok

2011. július–december Humboldt Egyetem, Berlin, DAAD-ösztöndíj
2008. október–2009 január LMU, München, Erasmus-ösztöndíj

Munkahelyek, szakmai tapasztalatok

2017. júl.– MTA-PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport, Tudományos segédmunkatárs
2016. szept.–2017. jún. József Nádor Szakképző Iskola, Pécs, óraadó magyartanár
- 2013–2016. február PTE BTK Filozófia Tanszék, Tudományos segédmunkatárs az OTKA K 105358 sz., *Szubjektivitás a romantikában és annak recepciója a posztidealiztikus korban* c. projektben
- 2010–2011. Gandhi Gimnázium, Pécs, kollégiumi nevelő, filozófiatanár
- 2005–2008., majd
2010., 2012., 2016. Alexandra Kiadó külső munkatársa: szerkesztő

Nyelvtudás:

- Német középfokú, C típusú nyelvvizsga (B2)
Angol alacsony fokú, C típusú nyelvvizsga (B1)

VI. Publikációs jegyzék:

Tanulmány:

- Ritmus versus harmónia. Nietzsche a zenéről. In: Bartha Judit – Gyenge Zoltán (szerk.): *Töredékes dialektika. Írások Weiss János 60. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan, 2017. 174–182. o.
- Nietzsche retorikai fordulata Gustav Gerber hatásának fényében. *Kellék* 54. 57–74. o.
- A filozófia személyessége: Adalék az „Ecce Homo” értelmezéséhez. *Pro Philosophia Évkönyv* 2015. 115–128. o.
- „Csakis általad lettem az, aki vagyok.” Heinrich és Mathilde szerelmi párbeszéde az Ofterdingenben. *Pro Philosophia Évkönyv* 2015. 49–58. o.
- A nevelődési regény tradíciójának hatása Novalis Heinrich von Ofterdingen című művének személyiségképeire. *Passim* 2013. 86–106. o.
- „Így szólhatna valamely mese.” A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról című írást nyitó fabula értelmezéséhez. *Elpis* 2013. 158–180. o.
- Nietzsche *A dionüszoszi világnézet* című írásáról. *Pro Philosophia Évkönyv* 2011. 47–50. o.

Könyvfejezet:

- „Mindenki önmaga számára a legtávolibb” (Nietzsche szubjektumfelfogásairól). In: Weiss János, Soóky Krisztina, Kővári Sarolta: *A szubjektum labirintusai*. Áron Kiadó, Budapest, 2016. 73–146. o.

Recenzió:

- A tragikus Nietzsche. Isztray Simon: *Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szelleméből*. *Jelenkor* 2012/9. 941–943. o.

Fordítás:

- Manfred Frank: Individualitás és innováció. *Passim* 2013/1. 158–180. o.
- Friedrich Nietzsche: A dionüszoszi világnézet, *Pro Philosophia Évkönyv* 2011. 33–46. o.
- Weiss Jánossal, Erdős Zoltánnal, Solt Szilviával, Gergely Ákossal, Makk Krisztinával, Szendrő Júlia Eszterrel, Deák Évával és Hrubai Attilával közösen: August Wilhelm Schlegel: A poézis. *Pro Philosophia Évkönyv* 44. 3–9. o.

Konferencia-előadások

- *Esztétika és transzcendentális kritika*. „A kritika fogalma a XVII–XVIII. században.” ELTE BTK, Budapest, 2018. június 22.
- *A vándor és árnyéka 232. aforizmájának értelmezéséhez*. „Lábjegyzetek Platónhoz. A polisz.” Szeged, 2018. május 17–18. (május 17.)
- *Wie Nietzsche Eduard von Hartmann gelesen hat?* Oßmannstedter Nietzsche-Colloquium. „Nietzsche als Leser.” Oßmannstedt, 2017. június 29–július 2. (június 30.)
- *A filozófia személyessége: Adalék az „Ecce Homo” értelmezéséhez*. „Szubjektumfelfogások a posztidealiztikus korban.” PTE BTK, Pécs, 2015. március 20.
- „...végtelenül magasrendű, általános nyelven fejezi ki a világ benső lényegét...” Schopenhauer, Wagner és Nietzsche a zene erejéről. „A hatalom művészete és a művészet hatalma.” Pécs, PAB Székház, 2014. szeptember 10.
- *Lange – Gerber – Nietzsche, és a filozófia nyelve*. „Fiatal Filozófusok Konferenciája 4.” PTE BTK, Pécs, 2013. december 13.
- „Hiszen csakis általad lettem az, aki vagyok.” Heinrich és Mathilde szerelmi párbeszéde az Ofterdingenben. „17–18. századi szubjektumfelfogások.” PTE BTK, Pécs, 2013. december 9.

- *Nietzsche als Schüler.* „Ohnmacht des Subjekts, Macht der Persönlichkeit.” Nietzsche Dokumentationszentrum, Naumburg, 2012. október 11–14. (október 10.)
- *Nietzsche retorikai fordulata és Gustav Gerber hatása.* „Nietzsche. A filozófia átváltozásai.” ELTE BTK, Budapest, 2012. május 3–4. (május 4.)

Konferenciaszervezés

- „17–18. századi szubjektumfelfogások.” PTE BTK, Pécs, 2013. december 9. Soóky Krisztinával és Weiss Jánossal közösen.
- „Szubjektumfelfogások a posztidealiztikus korban.” PTE BTK, Pécs, 2015. március 20. Soóky Krisztinával és Weiss Jánossal közösen.

Szakmai kiadványszerkesztés

- Passim 2013/1. Hrubai Attilával és Soóky Krisztinával közösen.